

Covid-19'un Türkiye'deki Roman Toplulukları Üzerindeki Sosyo-ekonomik Etki Araştırması

Fikret Adaman, İsa Ali Demir, Baran Alp Uncu, Gökçe Yeniev

Sıfır Ayrımcılık Derneği

Covid-19'un Türkiye'deki Roman Toplulukları Üzerindeki Sosyo-ekonomik Etki Araştırması

Fikret Adaman, İsa Ali Demir, Baran Alp Uncu, Gökçe Yeniev

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti

Executive Summary

Giriş ve Teşekkür

1. Amaç

2. Türkiye'de Romanlık Halleri

- a) İstihdam
- b) Sağlık
- c) Eğitim
- d) Barınma

3. Türkiye'de Covid-19'un Ekonomideki Etkileri

4. Saha Çalışması: Metodoloji

5. Pandemiye Karşı Alınan Önlemler ve Roman Kesimin Yararlanma Durumları

6. Pandeminin Sosyo-Ekonomik Etkileri

- a) İstihdam
- b) Sosyal yardımlar
- c) Eğitim
- d) Barınma
- e) Toplumsal cinsiyet
- f) Sağlık

7. Politika Önerileri

Kapak tasarımı: Buse Keysan ve Kaan Keysan'a teşekkürlerle.

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bu çalışma; Türkiye bağlamında Romanların Covid-19 pandemisi nedeniyle karşı karşıya kaldıkları ilave sıkıntıları ve pandemi esnasında sunulan yardım ve desteklere erişimde imkân ve kapasitelerini değerlendirmektedir. Çalışma kapsamında, Ağustos-Aralık 2021 tarihleri arasında, Artvin, İzmir, Edirne, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde derinlemesine görüşmeler, odak grup çalışmaları ve illerin ilgili mülki yöneticileri ve belediye sorumlularıyla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışma esnasında, 130'u yetişkin ve 48'i çocuk olmak üzere toplamda 178 Roman ile görüşülmüştür. Sonuçlar, raporlama öncesi gerçekleştirilen bir çalıştayda değerlendirilmiştir. Akabinde de, bir dizi politika önerileri geliştirilmiştir. Çalışmanın odağı, pandemi dolayısıyla Romanların karşılaştıkları yeni sıkıntılar ya da derinleşen mevcut sorunlar olup, politika önerilerinde de olası yeni bir kriz karşısında Romanların kırılganlıklarının daha da artmaması için ne tür adımların atılabileceğine yoğunlaşılmıştır.

Hatırlanacağı üzere, hükümet Nisan 2020'den itibaren bir dizi ekonomik tedbirle pandemiden ve pandemiye karşı alınan önlemlerden etkilenen kesimlere yönelik sosyal politika uygulamaları başlatmıştır. Şu dört önlem dikkati çekmiştir: İşten çıkartma yasağı; kısa çalışma ödeneği; ücretsiz izinlere destek; yoksul kesime para transferi.

Saha araştırması sonuçları, genel olarak Romanların pandemi boyunca istihdam, sosyal yardımlara ulaşma, eğitim, barınma, sağlık ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konularında ilave sorunlar yaşadığını, bu meseleler ile ilgili olarak öteden beri yaşanan imkânsızlık ve adaletsizliklerin pandeminin etkisiyle daha da derinleştiğini ve yaygınlaştığını göstermektedir. Sonuçlar, alınan önlemlerin önemli bir bölümünden çoğu kayıt dışı işlerde çalışan Romanların yeterince yararlanamadıklarına işaret etmektedir. Yoksul kesime yapılan yardımlara ulaşmada da sorunların deneyimlendiği ifade edilmiştir.

Benzer bir krizde kırılganlıkların artmaması için, şu politikaların hayata geçirilmesinde yarar olduğu ifade edilmiştir: Kayıt dışı ekonominin kayıtlı hale dönüştürülmesi; eğitim ve sağlıkta hak-temelli yaklaşımın gerçek anlamda uygulanması; vatandaşlık geliri uygulamasının başlatılması; hanelerde gider düşürücü önlemlerin alınması; mahallelerde öğrenci etüt merkezlerinin kurulması; yetişkin eğitimi programlarının yaygınlaştırılması; mahalle topluluk merkezlerinin kurulması; eğitim teşvik mekanizmalarının oluşturulması; kreş/okul öncesi eğitime önem verilmesi; krizlere yönelik direncin arttırılması; STK'lar ve yerel yönetimlerle iş birliklerinin tesis edilmesi; yerelde katılımçılık mekanizmalarının güçlendirilmesi.

EXECUTIVE SUMMARY

This research aims at assessing the additional distresses that Turkey-based Romani people experienced due to the Covid-19 pandemic, and their possibilities and capacities in accessing the aid and support provided during the pandemic. The research focused on five cities in Turkey: Artvin, İzmir, Edirne, Gaziantep and Şanlıurfa. During the period of August-December 2021, in-depth interviews and focus groups were conducted with various groups of Romani people, and consultations were made with local representatives from relevant state institutions and municipalities. A total of 178 Romani people were interviewed. The outputs of the field research were then assessed in a workshop. Thereafter, a series of policies were formulated. The focus of the research was the additional problems that Romani people faced during the pandemic and to come up with policy proposals to make sure that their vulnerabilities are not aggravated in a possible future crisis.

As might be recalled, the government implemented a set of social policies to ease the impacts of the pandemic, as well as to increase the welfare of those segments who got adversely affected by its lock-down measures. The following four policies were of importance: Ban on lay-offs; short-time working allowance; support to unpaid leave; social assistance programme for the poor.

The results of the field research indicate that, generally speaking, Romani people experienced additional problems on the issues of employment, access to social assistance, education, accommodation, health and gender inequality, and that the barriers and injustices in relation to these issues got worse and more widespread during the pandemic. The results highlight that Romani people, the majority of whom work in the informal sector, were largely unable to access these support mechanisms. It was also suggested that there were problems in reaching the social assistance provided for the poor.

The following policies are suggested to ensure that vulnerabilities are not aggravated in a similar crisis: Moving from informal economy to formal one; a proper execution of a right-based approach in health and education; setting up a basic income scheme; measures to decrease households' living costs; establishing study centres for students in neighbourhoods; widening adult education programmes; establishing community centres at neighbourhoods; setting up incentive mechanisms for education; emphasis on nursery/pre-school facilities; increasing resilience against crises; setting up partnership with NGO's and local governments; strengthening participatory mechanisms at local levels.

GİRİŞ

Türkiye’deki Romanlar, Covid-19 pandemisi dolayısıyla başta ekonomik olmak üzere ilave sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu çalışma ile, Romanların bu süreçte yaşadıkları sıkıntıları saptamak ve benzer krizlerin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik politikalar oluşturmak amacıyla Roman nüfusun yoğun olduğu beş ilde saha araştırılması gerçekleştirilmiştir. Elinizdeki rapor bu çalışmanın sonuçlarını ve değerlendirmesini sunmayı amaçlamaktadır.

Roman Diyalog Ağı’nın Güçlendirilmesi Projesi kapsamında yürütülen bu araştırma, Rom, Dom, Lom ve Abdal gruplarının pandemi nedeniyle karşı karşıya kaldıkları sorunlar ile pandemi esnasında sunulan yardımlara erişim imkân ve kapasitelerini incelemektedir. Çalışma; Artvin, Edirne, İzmir, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinde, gerek bu grupların fikir önderleri gerek gruplardan seçilen kişilerle yapılan görüşmelerin yanı sıra, illerdeki ilgili mülki idare amirleri ve belediye sorumlularıyla da mülakatlar düzenlenerek elde edilen bulgular ışığında, mevcut durumu ortaya koymaktadır. Akabinde, pandemiye karşı alınan önlemler ve Romanların önlemlerden yararlanma durumları değerlendirilmiş ve benzer bir kriz durumunda Romanların kırılabilirliklerinin daha da derinleşmemesi için kısa ve uzun dönemli politika önerileri sunulmuştur.

Bu çalışma; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu’nun finansal desteğiyle Sıfır Ayrımcılık Derneği tarafından uygulanan Roman Diyalog Ağı’nın Güçlendirilmesi Projesi kapsamında yürütülmüştür.

Çalışmamıza destek olanlara teşekkürlerimizi iletmek isteriz. AB Türkiye Delagasyonu’ndan Mehmet Caner Demir ve Sema Kılıçer’e; saha çalışması yaptığımız illerdeki Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlerine (Bilgin Özbaş, Hasan Bilici, Mustafa Yıldırım, Nesim Tanğlay, Şentürk Ağırbaş) ve belediyelerinin ilgili birim başkanlarına (Ayşegül Tekerekoğlu, Ekrem Ayaz, Ertuğrul Tanrikulu, Soner Özvar, Turan Ateş, Ulaş Aydın); illerde saha görüşmelerinin ayarlanmasında desteklerini sunan kanaat önderlerine (Abdullah Cıstır, Ali Yangır, Aziz Arslan, Deniz Arslan, Esra Şenkeman, Muammer Açıkpazu, Necla Buluter, Nevzat Azaklı, Nilay Karadeniz, Niyazi Buluter, Osman Ersoy, Selçuk Karadeniz, Sinan Kırçiçek, Sitem Kara, Soner Durmuş); 01/02/2022 tarihindeki çalışmaya katkı sunan değerli katılımcılara; ve elbet değerli zamanlarını vererek ve bizleri evlerinde ağırlayıp samimi bir ortam yaratarak görüşmeyi kabul eden Romanlara teşekkür etmek isteriz. Sıfır Ayrımcılık Derneği çalışanları projenin akışını son derece kolaylaştırdılar; saha çalışmalarımızda bizden desteklerini esirgemeyen dernek başkanı Elmas Arus’a ve araştırmacı Ekin Çuhadar’a, projenin ilerleyişine katkı veren Esin İhlamur, Hemra Nida, Hülya Çokşen ve Mine Genç Karakuş’a ayrıca teşekkür ederiz.

Çalışma ekibi

Fikret Adaman (Ekonomi Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi)

İsa Ali Demir (Politika Lisansüstü öğrencisi, Koç Üniversitesi)

Baran Alp Uncu (Bağımsız araştırmacı)

Gökçe Yeniev (Sosyal Politikalar lisansüstü öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi)

Şubat 2022, İstanbul

1. Amaç

Bu çalışma; Türkiye bağlamında “Romanlar” olarak bilinen Rom, Dom, Abdal ve Lom gruplarının Covid-19 pandemisi nedeniyle karşı karşıya kaldıkları ilave sıkıntıları ve pandemi esnasında sunulan yardım ve desteklere erişim imkân ve kapasitelerini incelemektedir. Çalışmada, Artvin, İzmir, Edirne, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde derinlemesine görüşmeler, odak grup çalışmaları ve illerin ilgili mülki yöneticileri ve belediye sorumlularıyla düzenlenen mülakatlar üzerinden elde edilen bulgulara dayanarak mevcut resim çıkartılmış; akabinde de bir değerlendirme yapılarak bir dizi kısa ve uzun dönemli politika önerisi geliştirilmiştir. Çalışmanın odağı, pandemi dolayısıyla Romanların karşılaştıkları yeni sıkıntılar ya da derinleşen mevcut sorunlar olup, politika önerilerinde de olası yeni bir kriz karşısında Romanların kırılğanlıklarının daha da artmaması için ne tür adımların atılabileceği tartışılmıştır.

2. Türkiye’de Romanlık Halleri

Dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye’de de çeşitli dışlanmalara maruz kalmakta olan Roman grupları resmi olarak bir azınlık olarak tanımlanmamıştır ve bu nedenle nüfusları hakkında resmi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrımcılık karşısında Roman kimliklerini gizleme eğilimi içinde bulunan kişilerin varlığını da düşününce rakamı tahmin etmek iyice zorlaşmaktadır. Türkiye’de yaşayan Romanların genelde coğrafi olarak gettolaşmış olmasından hareketle, yani iskân edilmiş yerleşim yerleri temel alınarak, nüfusları hakkında kestirimler yapılabilmektedir. Ayrıca, bu tahminleri zorlaştıran son bir gelişme Türkiye’nin son yıllarda aldığı mülteciler içerisinde de Roman gruplarının bulunmakta olduğu gerçeğidir. Eldeki tahminler 500 binle 5 milyon arasında değişmektedir.¹

Büyük ölçüde yerleşik hayata geçen Roman gruplarının (İstanbul, Adana, Edirne, Tekirdağ, Düzce, İzmir gibi) kimi kentlerde yoğunlaştığı bilinmektedir; ancak, Roman grupları arasında yaşamlarını göçebe olarak sürdürenler de mevcuttur. Çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık nedeniyle dışlanmaya maruz kalan Roman kesim (tarihsel olarak sürdürmekte olduğu) eğlence yerlerinde ve düğün gibi toplantılarda müzisyenlik, hurda ve atık toplama, demircilik, kalaycılık, sepetçilik ve çiçekçilik gibi son kertede güvencesi olmayan ve geliri düşük işlerde çalışmaktadır.² Bu durum, kötü barınma koşullarına sahip olma, yeterli ve sağlıklı gıdaya ulaşamama ve sosyal hizmetlerden istenilen ölçüde yararlanamama gibi olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bunların yanı sıra, genç kuşak Romanlar nitelikli ve yeterli eğitime ulaşamama sorunuyla karşı karşıyadır. Ayrıca, eğitim sisteminin bizatihi içinde ilave ayrımcılıklara maruz kalma durumunu yaşıyor olmaları

¹ Bilindiği üzere, Türkiye’de resmi nüfus sayımlarında etnik kökene dair veriler toplanmamaktadır. Bu nedenle Roman nüfusun miktarına dair resmi bir veri bulunmamaktadır. Diğer yandan, Türkiye’deki Romanların nüfusu çeşitli araştırmalarda 500 bin civarında olduğu tahmin edilirken, bu sayı Avrupa Konseyi’ne göre 2 milyon 750 bin, çeşitli STK’lara göre ise 2 milyon ila 5 milyon arasında değişmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Alp, H. (2016). “Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlük’te Yeniden Üretilmesi”. *Ankara Üniversitesi İlel Dergisi*, 3 (2): 143-172; Marsh, A. (2008). “Türkiye Çingenelerinin tarihi hakkında, Biz Buradayız!”. İçinde E. Uzpeder vd. (der.) *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre ve Helsinki Yurttaşlar Derneği: İstanbul; <http://www.sifirayrimcilik.org/2014/11/avrupa-ulkelerinde-roman-nufusunun-karsilastirmali-sunumu/>; <https://tr.euronews.com/2019/03/22/romanlar-bir-cuval-una-oy-verecek-degil-romanlar-31-mart-yerel-secimlerinden-ne-bekliyor>. Suriye’den göç ederek Türkiye’de yaşayan Dom toplulukları hakkında detaylı bilgi için bkz.: Kalkınma Atölyesi (2016). *Suriyeli Dom Göçmenler "En Altakiler": Yoksulluk ve Ayrımcılık Arasında Göç Yollarında*, Ankara.

² Şimşek, S., Ukuş, K. ve Öner, G. (2020). “Türkiye’de Romanların Yaşadıkları Problemlere Romanlar, Yerel İdareciler ve Yöneticiler Perspektifinden Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3: 164-185.

da dikkate alınmalıdır. Sonuç olarak, çeşitli hakları hem iç hem uluslararası hukuk tarafından güvence altına alınmış olsa da Roman nüfusun önemli bir kısmı barınma, eğitim ve sağlık konusunda sıkıntılara maruz kalmaktadır. Ayrıca, Ulaş Karan'ın *Görmezlikten Geline Eşitsizlik* raporunda son derece çarpıcı bir şekilde belirtmiş olduğu üzere, mevcut eşitsizlikler ve maruz kalınan farklı türdeki ayrımcılıklara ilişkin verilerin sınırlı olması kamusal yaşamda mevcut olan *görünmezliklerinin* yeniden üretilmesine neden olmaktadır.³

Romanların yaşamakta oldukları sorunlara çözüm getirmek amacıyla Türkiye'de gerek merkezi gerek yerel yönetimler tarafından son yıllarda adımların atılmakta olduğu bilinmektedir. Hatırlanacağı üzere, 2010 yılında "Roman Açılımı" olarak bilinen bir hükümet girişimi ile ilk kez Romanlar için (ana vurgu barınma ihtiyacına yapılmak üzere) kalkınma planlarının oluşturulması gündeme gelmişti. Merkezi hükümet nezdinde çalışmalar son yıllarda yavaşlamış olmasına rağmen halen sürmektedir. Bu çabaların en dikkate değer olanı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı koordinatörlüğünde hazırlanmış olan *Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi (2016-2021)*'dir. Strateji Belgesi'nin uygulamaya konulması amacıyla 2016-2018 arasında üç yıllık ilk dönemi kapsayan *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)* hazırlanmıştır.⁴ 2018-2021 tarihleri arasındaki ikinci üç yıllık kısım için de *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) II. Aşama Eylem Planı (2019-2021)* 2019 yılında yürürlüğe konulmuştur.⁵ Bunların yanı sıra, Romanların yoğun olarak yaşadığı kentlerde gerek ilgili bakanlıkların il örgütlenmeleri gerekse belediyelerin çalışmaları da bulunmaktadır. Örnek olarak, *Edirne Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı*'nda "Roman" ibaresine yer veren ilk yerel yönetimdir.⁶ Yereldeki girişimlere bir örnek olarak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) bir dizi uzman toplantısı ve saha ziyareti gerçekleştirdikten sonra, İstanbul'da yaşayan Romanların sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaç ve taleplerini belirlemek amacıyla 19 Aralık 2019 tarihinde uzmanların, Roman derneklerinin ve vatandaşların katıldığı Roman Çalıştayı'nı gerçekleştirmiştir.⁷ Merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin çalışmalarının yanı sıra Roman kesimin ve bu kesimin sorunlarıyla ilgilenme ihtiyacı duyanların sivil toplum alanında örgütlenme, dernekleşme ve dernek üstü platform(lar) oluşturma girişimlerinde son yıllarda artış gözlemlenmektedir. 2016 yılı itibarıyla Türkiye genelinde (kimi faal olmamakla beraber) Romanların hakları ve meseleleri üzerine kurulmuş yaklaşık 200

³ Karan, U. (2017). *Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye'de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi*. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ve Sıfır Ayrımcılık Derneği, İstanbul. Ayrıca bkz: Karacan, N. (2019). "Çalışma Hayatında Etnik Kimliğe Dayalı Sosyal Dışlanma: İzmit Romanları Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi; Şimşek, S., Ukuş, K. ve Öner, G. (2020). "Türkiye'de Romanların Yaşadıkları Problemlere Romanlar, Yerel İdareciler ve Yöneticiler Perspektifinden Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3: 164-185.

⁴ Çetin, B.İ. (2017). "Kimlikleriyle Romanlar: Türkiye'deki Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi ve Birinci Aşama Eylem Planı'nın Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15 (1): 85-112; Resmî Gazete (2016). *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160430-11-1.pdf> [son erişim tarihi 27.01.2022].

⁵ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019) "*Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) II. Aşama Eylem Planı (2019-2021)*", <https://romsid.com/wp-content/uploads/2021/02/roman-vatandaslara-yonelik-ii-asama-eylem-pl.pdf> [Son erişim tarihi: 27.01.2022]

⁶ Çuhadar, E. (2020) *Türkiye'de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri İle Değerlendirilmesi: Edirne Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi; Edirne Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, http://www.edirne.bel.tr/images/Mevzuat%20ve%20Raporlar/2020-2024%20SP%2023_10_2019.pdf.

⁷ Belediyelerin bu konudaki çalışmalarına bir örnek olarak bkz: https://calistay.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2020/07/IstanbulRomanCalistayi_Dijital.pdf

dernek ve 13 konfederasyon bulunmaktadır.⁸ Günümüzde derneklerin sayısının 600 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Son yıllarda atılan bu adımlara rağmen Roman kesimin sıkıntılarının devam ettiği yönünde görüşler dile getirilmeye devam etmektedir. Yönetmelikler ve genelgede Romanlar hakkında belli düzenlemelere gidilmiş ve kimi zaman strateji raporları Romanları da içerecek şekilde düzenlenmiş olsa da, Mustafa Aksu'nun 2003 yılında yayınlamış olduğu *Türkiye'de Çingene Olmak* kitabında altını çizerek belirtmiş olduğu gibi kimliklerinden dolayı işe alınmama, önyargılara maruz kalma gibi sorunların ve kırılğanlıkların—bu çalışmanın da ileriki sayfalarda tartışacağı üzere—devam ettiği ve özellikle kriz anlarında arttığı, yoğunlaştığı da bir gerçektir.⁹ Ayrıca, pandemi öncesinde yapılan çalışmalar, Roman vatandaşların eğitim, sağlık, istihdam ve barınma gibi hizmetlere erişim konusundaki sorunlarında olumlu bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Ana Oprışan'ın *Türkiye'de Romanlar ve Romanlar Gibi Yaşayan Grupların Durumlarına Etki Eden Sosyal Faktörlerin Belirlenmesi* isimli 2014 yılı çalışması bize pandemi öncesi döneme dair ayrıntılı bir resim sunmaktadır.¹⁰ Çalışma, yaşanmakta olan sorunları şu başlıklarla aktarmaktadır:

a) İstihdam

Roman kesimin ağırlıklı çoğunluğu güvencesiz, niteliksiz ve düşük gelirli işlerde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu da beraberinde gelecek nesli de kuşatan bir yoksulluk sarmalı yaratmaktadır. Böylesi bir ortamda çalışan bir ebeveynin çocuklarının iyi eğitim almaları ihtimali çok düşüktür, ki ayrıca çocukların hane gelirine katkı sağlamak için çalışma hayatına sokulması yolunda da bir baskı doğmaktadır. Dolayısıyla yeni kuşak düşük beşerî sermaye ile hayata başlamakta ve onlar da kendilerine ebeveynleri gibi güvencesiz, niteliksiz ve düşük gelirli işlerde yer bulabilmektedirler. Bu sarmalın yapısal reformlar yapılmadan kırılabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, yapısal reformların yerine gelebilmesi için bu konudaki sosyal politika yapım ve uygulama süreçlerinde Roman grupların ayrımcılığa uğramaması hususu dikkate alınmalıdır.¹¹

b) Sağlık

Roman mahallelerinde aile hekimliği uygulamasında ortalamanın altında bir hizmet sunulduğuna dair eleştiriler bulunmaktadır. Ayrıca, kötü barınma koşulları, ısınma problemi, sağlıksız iş ortamı, beslenme yetersizliği gibi faktörlerin Romanların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratması beklenmelidir. Roman çocuklarda, dengesiz ve kötü beslenme sonucu büyüme geriliği sık görülmektedir. Ek olarak, yoğun bir uyuşturucu bağımlılığının mevcudiyeti bilinmektedir. Erken yaş evliliklerinin yaygın olduğu, buna bağlı olarak psikolojik sıkıntılarının beraberinde geldiği de

⁸ İlik, B. (2016). *Türkiye'de Roman Yurttaşların Sorunları ve Çözümüne İlişkin Çalışmalar: Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu İçin Teknik Destek Projesi (SİROMA)*, <https://docplayer.biz.tr/49068264-Turkiye-de-roman-yurttaslarin-sorunlari-ve-cozume-iliskin-calismalar.html> [Son erişim tarihi: 27.01.2022]

⁹ Aksu, M. (2003). *Türkiye'de Çingene Olmak*. Ozan Yayıncılık, İstanbul.

¹⁰ Oprışan, A. (2014). *Türkiye'de Romanlar ve Romanlar Gibi Yaşayan Grupların Durumlarına Etki Eden Sosyal Faktörlerin Belirlenmesi*. Sıfır Ayrımcılık Derneği, İstanbul.

¹¹ Romanların istihdam alanındaki durumları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Çuhadar E. ve Arus, E. (2020). *Roman Hakları Alanında Çalışan Sivil Toplum Örgütleri İçin Yerel Savunuculuk Rehber*, YERELİZ Derneği, İstanbul, <http://yereliz.org/wp-content/uploads/2020/11/roman-rehber-03.pdf> [Son erişim tarihi 11.02.2022].

bilinmektedir. Ayrıca, birçok Roman kadın, doğum bakımına erişimde engellerle karşılaşabilmektedir. Sağlık hizmetlerine erişebildikleri zaman dahi etnik kökenleri, ekonomik durumları, ikamet ettikleri yer veya dilleri temelinde ayrımcı kötü muameleye maruz kalabilmektedirler.¹²

c) Eğitim

Roman çocuklarının ekonomik sıkıntılar, beraberinde gelen barınma-ısınma-beslenme sorunları, okulda karşılaşılan ayrımcılıklar ve kimi durumlarda evlerinden edilme ya da kimlik belgesine sahip olmama gibi çoklu nedenlerle eğitime erişimde ciddi sıkıntılar yaşamakta olduğu bilinmektedir. Bu durum da çocukların eğitim başarısını düşürmekte, eğitime devam etme imkân ve istekliliğinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Kimi durumlarda Roman çocukların “Roman okulları” olarak bilinen salt Roman çocukların kayıt olabileceği okullara gitmeleri Roman olmayan çocukların birlikte yaşama kültürünü geliştirebilmelerinin, önyargılardan bağımsız Roman çocuklarla temas etmelerinin önünde engel teşkil etmektedir. Romanlar ve toplumun diğer kesimleri arasındaki ilişki ve bağların zayıf kalması, Bunun sonucunda, Romanlara yönelik önyargı ve ayrımcılığın devamı, birlikte yaşama kültürünün oluşmaması gibi konularda ileriki dönemlerde de ciddi sıkıntıların yaşanması beklenmelidir.¹³

d) Barınma

Romanlar, içinde bulunduğu ekonomik imkânsızlıkların altlığını oluşturan güvencesizlik ve fiziki ayrıştırma nedenleriyle son derece kötü koşullarda barınmaktadır. Roman grupların yaşamakta olduğu yerleşkeler yıkımlara ve kentsel dönüşüme en açık alanlardır. Roman mahallelerindeki evlerin çoğunun imar çapı olduğu, ancak hanede oturanların arazi tapusunun kendisinde olmadığı da bilinmektedir. Kentsel dönüşüm ise ilave bir sıkıntı katmanı oluşturmaktadır: Romanların genelde ihtiyaçları dikkate alınmaksızın şehir merkezlerinden uzakta yapılan sosyal konutlara yerleştirilmelerinin beraberinde ilave sıkıntılar doğurması kaçınılmaz olmuştur.¹⁴

3. Türkiye’de Covid-19’un Ekonomideki Etkileri

Covid-19 pandemisinin Türkiye’deki ekonomik etkileri arz ve talepte yaşanan sıkıntıların bir bütünlüğüne karşılık gelmektedir. Bir yandan sağlık sorunları nedeniyle yaşanan iş kayıpları diğer yandan alınan önlemler nedeniyle oluşan daralmalar ekonomiyi—tüm dünyada olduğu gibi—etkilemiştir. Pandeminin etkili olmaya başladığı Ocak 2020 ile etkisinin oldukça azaldığı Haziran

¹² Romanların sağlık hakları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Çuhadar E. ve Arus, E. (2020). *Roman Hakları Alanında Çalışan Sivil Toplum Örgütleri İçin Yerel Savunuculuk Rehber*, YERELİZ Derneği, İstanbul, <http://yereliz.org/wp-content/uploads/2020/11/roman-rehber-03.pdf> [Son erişim tarihi 11.02.2022].

¹³ Eğitim konusunda daha detaylı bilgi için bkz: Çuhadar, E. (2020) *Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi; Karan, U. (2017). *Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi*. Sıfır Ayrımcılık Derneği, İstanbul; Marsh, A. (2008). “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenerlerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri” İçinde E. Uzpeder vd. (Der.) *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre ve Helsinki Yurttaşlar Derneği: İstanbul.

¹⁴ Romanların barınma koşulları ve hakları hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Çuhadar E. ve Arus, E. (2020). *Roman Hakları Alanında Çalışan Sivil Toplum Örgütleri İçin Yerel Savunuculuk Rehber*, YERELİZ Derneği, İstanbul, <http://yereliz.org/wp-content/uploads/2020/11/roman-rehber-03.pdf> [Son erişim tarihi 11.02.2022].

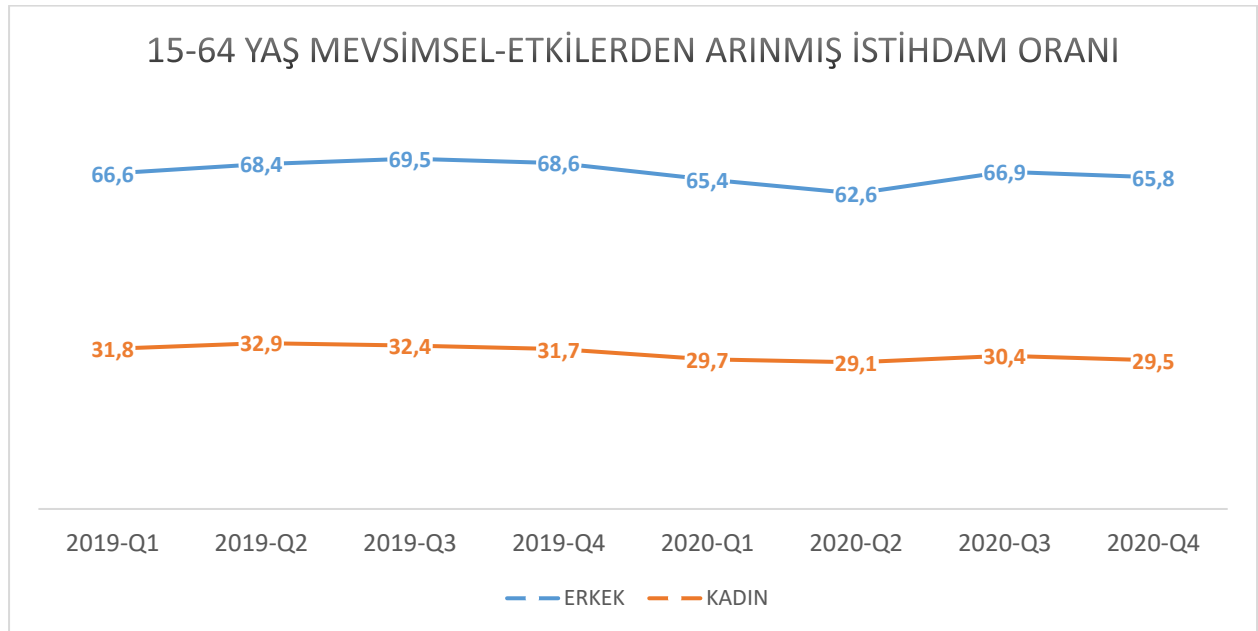
2021 tarihleri arasındaki bir buçuk senelik dönemde Türkiye’de her 100 bin kişide 5 bin 500 civarında enfeksiyon yaşanmış ve netice itibariyle her 100 bin kişide yaklaşık 150 ölüm gerçekleşmiştir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomiye olan etkinin en fazla olduğu dönem 2020 yılının ikinci yarısı olmuştur; bu dönemki gayri safi milli hasıla bir önceki yıla göre yüzde 8,7’lik bir düşüş göstermiştir. Alınan genişlemeci politikalar ve kredilerin cazip hale getirilmesiyle düşüş ikinci dönemle sınırlı tutulabilmiştir. Sağlık nedeniyle alınan karantina ve sokağa çıkma yasaklamaları nedeniyle, elektrik tüketimi, gıda alışverişi ve internet üzerinden yapılan alışverişlerdeki yükselişe rağmen, genel anlamda anılan dönemde servis ve üretimde düşüşler yaşanmıştır; bu düşüşler özellikle havayolları, konaklama, seyahat acenteleri, perakende alışveriş yerleri, kişisel bakım yerleri, restoran ve eğlence yerlerinde pik yapmıştır.

Hatırlanacağı üzere, Nisan 2020’den itibaren hükümet bir dizi ekonomik tedbirle pandemiden ve pandemiye karşı alınan önlemlerden etkilenen kesimlere yönelik sosyal politika uygulamaları başlatmış ve bu tedbirler 2021 yazına kadar sürdürülmüştür. Şu dört önlem dikkati çekmiştir:

- İşten çıkartma yasağı;
- Kısa çalışma ödeneği;
- Ücretsiz izinlilere destek;
- Yoksul kesime para transferi.

Bu dört önlem için Nisan 2020 ile Mart 2021 tarihleri arasında Ankara hükümetinin yaklaşık 50 milyar TL (yaklaşık 6,2 milyar avro) harcamış olması söz konusudur. Bu bilgiler ışığı altında çalışanların durumuna bakarsak karşımıza aşağıdaki tablo çıkar. Çalışma hayatındaki yaşanan düşüşün büyük ölçüde ülke genelinde yaygın olarak sürmekte olan kayıt dışı (enformel) ilişkilerden kaynaklanmış olması beklenmektedir.

Kaynak: Eurostat

Pandeminin ekonomik anlamda alt kesimleri daha kuvvetli vurduğunun bir açıklaması da Türkiye’de’ki gelir dağılımının bozukluğudur. Gelir dağılımını ölçen GINI katsayısının 0.40’lar

civarında seyretmekte olduğunu hatırlayalım. Bu bozuk dağılımın, pandemin ekonomiyi vurduğu 2020 yılında daha da bozulduğunu belirtelim. Araştırma sonuçlarına göre, 2020 yılında en yüksek eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay, bir önceki yıla göre 1,2 puan artarak yüzde 47,5'e yükselmiştir. En düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay ise 0,3 puan azalarak yüzde 5,9'a düşmüştür (tüm veriler TÜİK'tendir).

Genelde Romanların kayıt dışı alanlarda istihdam imkânı bulabildikleri bilindiğinden, pandemiden son derece olumsuz etkilenmiş olmalarını öngörmek şaşırtıcı olmamalı. Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV), İstanbul Planlama Ajansı (İPA) ve Sıfır Ayrımcılık Derneği'nin birlikte yürüttüğü *Türkiye'de Roman Toplulukları ve Yoksulluk Araştırması*'nda görüşülen ve anket çalışması yapılan 600 Roman vatandaştan pandemi sürecinde en az 1 kere işsiz kaldığını belirten kişilerin oranı yüzde 65,9'dur. Ek olarak, aynı çalışmada, pandemi döneminde kişisel gelirinde azalma yaşadığını ve gelirinin sıfırlandığını belirten kişilerin toplam oranı ise yüzde 88,9'dur.¹⁵

Bir sonraki bölümde, pandeminin ekonomik etkilerini azaltmaya yönelik alınan tedbirlerin dökümü ve yapılan saha çalışması sonuçlarına göre bu tedbirlerden ne kadar yararlandığına dair bilgiler sunulacaktır. Ancak, buna geçmeden, gerçekleştirilen saha çalışmasının metodolojisini aktarmakta yarar bulunmaktadır.

4. Saha Çalışması: Metodoloji

Bu araştırma projesinde geniş bir metodolojik yelpaze kullanılmıştır. Çalışma, Türkiye'de yaşayan Romanlara yönelik politika geliştirmek amacıyla yapıldığından, Romanlarla ve kırılğan gruplarla ilişkili bilimsel literatür ve sivil toplum örgütleri tarafından yayımlanmış ilgili raporlar incelenmiştir. Ayrıca, pandemi döneminde Türkiye'de merkezi hükümet tarafından uygulanan sosyal politikaların listesi çıkarılmıştır. Proje ekibi, projenin hazırlığı sırasında yapılan masa başı çalışma ile başladığı literatür araştırmasına, saha çalışmasının kapsam ve yöntemlerini belirlemek ve sahadan elde edilen verilerin analizine yönelik analitik bir çerçeve oluşturmak amacıyla çalışma boyunca da devam etmiştir.

Çalışma beş farklı ilde derinlemesine görüşmeler ve odak grup çalışması temelinde Ağustos-Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Hem farklı coğrafyaları hem de bu coğrafyalarda yaşayan farklı Roman kimliklerini kapsamak amacıyla belirlenen şu beş ilde gidilmiştir:

- Artvin
- İzmir
- Edirne
- Gaziantep
- Şanlıurfa

Her ilde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürleri ve belediyelerin sosyal hizmet alanlarında çalışan daire başkanlıkları ile ayrıntılı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yapılacağı mahallelerdeki Roman fikir önderleriyle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Fikir

¹⁵ Sosyal Demokrasi Vakfı, İstanbul Planlama Ajansı ve Sıfır Ayrımcılık Derneği. (2021, Kasım). *Türkiye'de Roman Toplulukları ve Yoksulluk Araştırması*, <https://sodev.org.tr/sodev-turkiyede-roman-topluluklari-ve-yoksulluk-arastirmasi/> [Son erişim tarihi 11.02.2022].

önderlerinden farklı gruplardan (yaş, cinsiyet, çalışma durumu) kişiler seçmesi talep edilmiştir. Akabinde de bu gruplarla odak grup çalışması icra edilmiştir.

Artvin’de yaşayan Lom vatandaşlardan 8’i çocuk ve 33’ü yetişkin olmak üzere toplam 41 kişi ile; İzmir’de yaşayan Roman vatandaşlardan 6’si çocuk ve 26’sı yetişkin olmak üzere toplam 32 kişi ile; Edirne’de yaşayan Roman vatandaşlardan 7’si çocuk ve 26’sı yetişkin olmak üzere toplam 33 kişi ile; Gaziantep’te yaşayan Roman vatandaşlardan 20’si çocuk ve 30’u yetişkin olmak üzere toplam 50 kişi ile; Şanlıurfa’da yaşayan Dom vatandaşlardan 7’si çocuk ve 15’i yetişkin olmak üzere toplam 22 kişi ile görüşülmüştür. Toplu ifade edecek olursak, 15 Ağustos 2021 ve 15 Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan saha çalışması süresince 48’i çocuk ve 130’u yetişkin olmak üzere toplamda 178 Roman kişi ile görüşülmüştür. Artvin, İzmir ve Edirne illerinde hanelerde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş iken, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde odak grup çalışmaları yapılmıştır. Odak grup çalışmaları Gaziantep’te Abdal mahallesindeki bir dernekte, Şanlıurfa’da ise toplumun kanaat önderinin evinde yapılmıştır.

Saha çalışmasını gerçekleştirmek için Sıfır Ayrımcılık Derneği aracılığı ile saha çalışması kurgulanmış, dernek ile daha önce iletişim içerisinde olan kanaat önderlerinin referansı ile mahallelere girilmiştir. Öteki türlü, Roman toplumundan olmayan “gaco”lara güvenin genel olarak düşük olmasından dolayı, Roman mahallelerinde çalışma yapmak son derece güç olurdu. Daha önce Roman Diyalog Ağı içerisinde bulunan kanaat önderleri aracılığıyla hanelerle iletişime geçildiğinden, saha çalışması sırasında bir sorun ile karşılaşılmamıştır. Ayrıca, Türkiye’de yapılan çalışmalarda, gelir beyanı ve alınan sosyal yardım beyanının gerçeği yansıtmadığı, genel olarak olduğundan daha düşük beyan edildiği bilinmektedir. Bu çalışma sırasında da sosyal yardımlar konusunda bilgi alırken, görüşmelerin başlarında tereddüt ve aksi beyanda bulunma gibi durumların olduğu, görüşme ilerledikçe ve güven ortamı tahsis edildikçe katılımcıların sosyal yardımlar konusunda doğru bilgiyi verdiği gözlemlenmiştir.

Saha çalışması sonrasında oluşturulan taslak rapor; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu temsilcilerinden, konuyla ilgili akademisyenlerden, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden ve ilgili bakanlıkların temsilcilerinden oluşan bir grup (Bkz. EK-1) ile paylaşılmış olup raporun son halinde ele alınan şu başlıklarla ilintili sorular kendilerine yöneltilmiştir:

- a. Temel vatandaşlık geliri;
- b. Roman çocukların eğitim kalitesini artırmaya yönelik politikalar;
- c. Mahalle içi eğitim merkezlerinin Roman çocukların eğitim hayatına muhtemel katkısı;
- d. Roman açılımı;
- e. Romanların kırılğanlıklarını arttırması olası riskler.

Son olarak, yukarıda adı geçen temsilciler ile 01.02.2022 tarihinde Ankara’da bir çalıştay düzenlenmiş olup çalıştayda bu başlıklarla ilintili sorulara verilen yanıtlar ve taslak rapor metni etraflıca tartışılmış ve katılımcılar tarafından dile getirilen politika önerileri de göz önünde bulundurularak rapor son haline getirilmiştir. (Çalışmaya katkı sunanların listesi EK1’dedir.)

5. Pandemiye Karşı Alınan Önlemler ve Roman Kesimin Yararlanma Durumları

Öncelikle belirtmekte yarar vardır ki, işsizliğe karşı bir ödeme politikası bulunmadığından pandemi esnasında/sonrasında bu konuda doğal olarak bir değişiklik olmamıştır. Pandemi esnasında hastalık nedeniyle oluşan ekonomik kayıpların telafisine yönelik de bir tedbir alınmamış durumdadır. İlerleyen

satırlarda alınan önlemler sıralanmış ve beş ilde yapılan saha çalışmasının özet sonuçları aktarılmıştır.¹⁶

İşten çıkarma yasağı

17 Nisan 2020’de başlatılan ve 30 Haziran 2021’de sonlandırılan bu politika gereği işverenlerin çalışanlarını işten çıkarmalarına yasak getirilmiş ancak ücretsiz izne ayrılmalarına imkân bırakılmıştır. Tanım gereği formel (sigortalı) istihdam için geçerli olan bu politika kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır. Romanların ağırlıklı bir çoğunluğunun kayıt dışı işlerde çalıştığı bilgisi saha çalışmamızda teyit edilmiştir.

Kısa çalışma ödeneği

Pandemi nedeniyle, işyerinde uygulanan çalışma süresinin en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmaksızın en az 4 hafta süreyle faaliyetin tamamen ya da kısmen durdurulması hallerinde, iş yerinde 3 ayı geçmemek üzere sigortalılara çalışmadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulamaydı. 15 Mart 2020 ile 21 Haziran 2021 tarihleri arasında uygulanmıştır. Tanım gereği formel (sigortalı) istihdam için geçerli olan bu politika kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır. Romanların ağırlıklı bir çoğunluğunun kayıt dışı işlerde çalıştığı bilinmekteydi. Saha çalışmamızda da bu durum teyit edilmiştir.

Nakdi ücret desteği (ücretsiz izin)

Ücretsiz izne çıkartılanlara ödenen destektir. 1 Mart 2020’de başlamış ve 30 Haziran 2021’e kadar uygulanmıştır. Yaklaşık 2,5 milyon çalışanın yararlandığı bilinen bu uygulamada ücretsiz izne çıkartılanlara günlük başına 2020 yılında 39 TL ve 2021 yılında 47 TL ödeme yapılmıştır. Tanım gereği formel (sigortalı) istihdam için geçerli olan bu politika kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır. Romanların ağırlıklı bir çoğunluğunun kayıt dışı işlerde çalıştığı bilinmekteydi. Saha çalışmamızda da bu durum teyit edilmiştir.

Nakdi ücret desteği alanların ve yakınlarının sağlık sigorta primlerinin işsizlik sigortasından ödenmesi

Bu uygulama ile ücretsiz izne çıkartılanların sağlık sigorta primlerinin devletçe ödenmesi gerçekleşmiştir. 1 Mart 2020’de başlamış ve 30 Haziran 2021’e kadar uygulanmıştır. Yaklaşık 2,5 milyon çalışanın yararlandığı bilinen bu uygulamada ücretsiz izne çıkartılanlara ay başına 2020 yılında 88,29 TL ve 2021 yılında 107,32 TL ödeme yapılmıştır. Tanım gereği formel (sigortalı) istihdam için geçerli olan bu politika kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır. Romanların ağırlıklı bir çoğunluğunun kayıt dışı işlerde çalıştığı bilinmekteydi. Saha çalışmamızda da bu durum teyit edilmiştir.

Sigorta prim borcu olanlar için hastane erişimi

Bu politika ile sağlık sigorta prim borcu olanların (son aya ait primlerini yatırmaları koşuluyla) hastanelere ulaşım imkânının açılması sağlanmıştır. 1 Ağustos 2020 ile 1 Haziran 2021 arasında geçerli olan bu politikadan yaklaşık 4 milyon kişinin yararlandığı bilinmektedir. Roman kesim içerisinde pandemiyle birlikte ciddi nakit sıkıntısına girmiş olanların bulunduğu bilinmektedir ve bu nedenle son ayki primlerini ödemedeki sıkıntı yaşamış olma ihtimalleri bulunmaktadır.

¹⁶ Adaman F., D. Aslan, B. Erus ve S. Sayan (2021) *Social Protection and Inclusion Policy Responses to the COVID-19 Crisis*. ESPN Thematic Report, European Commission.

Sosyal destek programı

2020 ilkbaharında ve 2021 yaz başında olmak üzere yoksulluk çeken hane halklarına (1.000 ve 1.100 TL olmak üzere) maddi destek verilmesi hedeflenmiştir. Toplamda 6,3 milyon hanenin yararlandığı bilinen bu uygulamanın Roman kesim için son derece önemli olduğu ortadadır. Saha çalışması sonuçlarında uygulamada sıkıntıların yaşandığı dile getirilmiştir. Bu konu ileriki bölümlerde bilahare ele alınacaktır.

Müziyenlere destek

Aralık 2020’de uygulanan bu politika ile tek seferlik olmak üzere müziyenlere üçer defada 1.000 TL’lik yani toplam 3.000 TL’lik bir destek sunulmuştur. Yaklaşık 25 bin kişinin faydalandığını bildiğimiz bu politikanın Roman kesim için son derece önemli olduğu ortadadır. Saha çalışması sonuçlarında uygulamada sıkıntıların yaşandığı dile getirilmiştir. Bu konu ileriki bölümlerde bilahare ele alınacaktır.

En düşük emekli aylığının 1.500 TL’ye yükseltilmesi

Nisan 2020’de başlatılan bu politika ile en düşük emekli aylığı 1.500 TL’ye çıkartılmıştır. 650.000 kişiyi etkilemiş olan bu politikadan yararlanabilmek için formel bir işte çalışmış ve emeklilik kazanmış olmak gereklidir. Tanım gereği formel (sigortalı) istihdam için geçerli olan bu politika kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır. Romanların ağırlıklı bir çoğunluğunun kayıt dışı işlerde çalıştığı bilinmekteydi. Saha çalışmamızda da bu durum teyit edilmiştir.

“Biz Bize Yeteriz Türkiye’ m” Kampanyası

Nisan-Haziran 2020 tarihleri arasında hükümetin başlattığı ve bir seferlik 1.000 TL’lik ödemeyi içeren bu uygulama yoksulları kapsamaktaydı. Kimi belediyenin de benzer bir uygulama ile ihtiyaç sahiplerine aynı yardımları ilettikleri gözlemlenmiştir. Toplamda 2 milyon hanenin yararlandığı bilinen bu uygulamanın Roman kesim için son derece önemli olduğu ortadadır. Saha çalışması sonuçlarında uygulamada sıkıntıların yaşandığı dile getirilmiştir. Bu konu ileriki bölümlerde bilahare ele alınacaktır.

10 yaş altı çocuğu olan kadın memurlara evden çalışma

Nisan 2020 tarihinde başlatılan bu uygulama ile 10 yaş altı çocuğu bulunan kadın memurlara—okullar kapalı olduğu süre boyunca—evden çalışma imkânı sağlamaktadır. Romanlar arasında memurluk yapanların oranının çok düşük olduğu bilinmektedir. Saha çalışmamızda da bu durum teyit edilmiştir.

Normalleşme desteği

Kısa çalışmaya geçmiş ya da ücretsiz izne çıkartılmış olan kesimin normal çalışmaya başlaması durumunda sosyal güvenlik primlerinin ilk üç ayı (ay başına 1.103,60 TL olmak üzere) devlet tarafından karşılanmıştır. Mart 2021 tarihinde uygulamaya geçirilen bu politika ile 3,2 milyon çalışanın ödemeleri gerçekleştirilmiştir. Tanım gereği formel (sigortalı) istihdam için geçerli olan bu politika kayıt dışı çalışanları kapsamamaktadır. Romanların ağırlıklı bir çoğunluğunun kayıt dışı işlerde çalıştığı bilinmektedir. Saha çalışmamızda da bu durum teyit edilmiştir.

Esnafa destek

15 Ocak 2021 tarihinde başlanan bu uygulama ile esnafa destek olmak üzere aylık 1.000 TL’lik bir destek dört ay için verilmiştir. Ayrıca kira desteği de sunulmuştur. Bu uygulamadan 1,3 milyon esnafın yararlanması söz konusudur. Formel kaydı bulunarak esnaflık yapan çok az sayıda Roman olduğu bilindiğinden bu uygulamadan yararlanan Roman esnafın sayısının çok düşük olması beklenmelidir. Nitekim saha çalışması da bunu teyit etmiştir.

Telafi süresinin 2'den 4 aya çıkartılması

Mart 2020'de yürürlüğe giren bu uygulama ile önceki dönemlerdeki eksik emek arzını karşılamak üzere istenecek ek emek arzının talep edilme süresi iki aydan dört aya çıkartılmıştır. Formel kaydı bulunarak esnaflık yapan çok az sayıda Roman olduğu bilindiğinden bu uygulamadan yararlanan Roman esnafın sayısının çok düşük olması beklenmelidir. Nitekim saha çalışması da bunu teyit etmiştir.

Tarım arazilerinden alınacak kiralardan ertelenmesi

Nisan 2020'de başlanan bu uygulama ile kamu alanlarında tarım yapan kesimden kira alımları bir yıl ertelenmiştir. Bu tür tarım yapan Roman kesimin çok ufak bir yüzde oluşturacağı tahmin edilmektedir. Nitekim saha çalışması da bunu teyit etmiştir.

Düşük faizli borç

Nisan 2020 tarihinde başlatılan bu uygulama ile gerek üreticilerin gerek tüketicilerin düşük faizle borç alması kolaylaştırılmıştır. Yoksul kesimin (ve dolayısıyla Romanların) bu uygulamadan yararlandıkları bilinmektedir. Saha çalışmamızda da bu husus tespit edilmiştir.¹⁷

6. Pandeminin Sosyo-Ekonomik Etkileri

Saha araştırması sonuçları, genel olarak Romanların pandemi boyunca istihdam, sosyal yardımlar, eğitim, barınma, sağlık ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konularında sorunlar yaşadığını, bu meseleler ile ilgili olarak öteden beri yaşanan sorun, imkânsızlık ve adaletsizliklerin pandeminin etkisiyle daha da derinleştiğini ve yaygınlaştığını göstermektedir. Araştırma bulgularının detaylı aktarımına geçmeden belirtilmelidir ki Romanlar genel olarak toplumun en dezavantajlı topluluklarıdır. Bu da Romanları, pandeminin getirdiği ekonomi, sosyal hayat ve sağlık ile ilgili sorunlar karşısında oldukça savunmasız kılmaktadır. Görülen hasarın yaygın ve şiddetli olmasının yanı sıra, Romanların bu hasarları kendi başlarına onarma kapasiteleri de oldukça düşüktür. Bu da aşağıda sunulan sorunların kronikleşmesine ve yaşanan adaletsizliklerin kalıcı bir hâlde derinleşmesine yol açabilir. Diğer yandan saha çalışmasının da gösterdiği gibi Romanlar içerisinde dezavantajlar ve kırılmalıklar eşit dağılmamaktadır. Kadınlar ve çocukların pandemi dönemindeki ekonomik ve sosyal sorunlardan en çok etkilenen gruplar olduğu bilinmektedir. Araştırma bulguları Romanları (pandemi sırasında) istihdam, sosyal yardımlar ve geçim, eğitim, barınma, sağlık ve toplumsal cinsiyet alanlarında yaşadıkları sorunları topluluklar-arası ve topluluk-içi eşitsizlik ve buna bağlı kırılmalıkları dikkate almanın öneminin gözler önüne sermektedir. Araştırma sonucunda bahsi geçen alanlarda tespit edilen sorunların detaylı analizi şöyledir:

a) İstihdam

Yukarıda da belirtildiği gibi, Romanların genel olarak kayıtlı istihdam içerisinde bulunmadığı bilinmektedir. Sahada yapılan görüşmeler de bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Görüşülen 130 yetişkinden sadece birinin sigortalı bir işte çalıştığını (ama kendisinin de pandemi zamanında ücretsiz izne ayrıldığı ve nakdi ücret desteği aldığı) ve emeklilik hakkını almış yalnızca bir kişi ile

¹⁷ Pandemi dönemine hayata geçen (doğrudan ekonomi ile ilgisi olmayan) diğer uygulamalar ise şöyledir: 1) 80 yaş üzerine evlere servis (alışveriş, ilaç vs.); 2) Emekli maaşı evlere getirme servisi; 3) 65 yaş üstüne kolonya ve maske dağıtımı.

görüldüğünü belirtelim. Gaziantep’te yapılan odak grup çalışması sırasında, formal (kayıtlı) çalışan insan sayısının azlığı katılımcılar tarafından “*bir milyonda bir*” olarak belirtilmiştir. Bölgesel farkları dikkate alacak olursak, Artvin çevresinde yaşayan Lom grupların yerleşik hayata daha önce geçmeleri ve ortalama eğitim sürelerindeki artış ile bağlantılı olarak, kayıtlı istihdamda yer alan kişi sayısının diğer bölgelere göre daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Mesai saatleri içerisinde yapılan görüşmelerde, evin geçimini sağlayan erkek bireylerle karşılaşılmanın, evin kadınlarından eşlerinin sigortalı olarak çalıştığına dair bilgi edinilmiştir.

Görüşülen yetişkinlerin önemli bir kısmının pandemi öncesi şu dört işten birinde çalışmakta olduklarını öğrenmiş bulunuyoruz:

- i) müzisyenlik (genelde davul-zurna; düğün ve benzeri etkinliklerde çalma);
- ii) çiçekçilik;
- iii) (kadınlarda) gündeliğe gitme;
- iv) hurda ve atık toplama.

Bu işler, bilindiği üzere uzaktan çalışma imkânı sağlamamaktadır. Emek-yoğun ve sokak ekonomisine bağlı şekilde, insanlarla yan yana gelerek yapılmaktadır. Dolayısıyla pandeminin getirdiği kapanma ve sonrasındaki kısıtlamalar nedeniyle Romanların çalışma olanaklarının büyük ölçüde ellerinden gitmiş olması söz konusudur. Görüştüğümüz kişilerden biri bu durumu “*İmkansızlıklar içerisinde imkânsız yaşıyoruz*” şeklinde ifade etmiştir. İzmir’de bir görüşmede uzun süre çalışma imkânı olmadığı, pandeminin kapanma sonrasındaki aşamasında ise iş bulma olasılıklarının düştüğü şu şekilde açıklanmıştır:

*“Eşim müzisyen; 1,5 sene pandemiden dolayı hiç çalışmadı. Bazen sokaklarda çaldı, grup olarak ara ara, insanlar balkondan para attı onlara. (...) Bu pandemi döneminde, ben kredi çektim, pandemi kredisinin yanında başka kredi de çektim. Sürekli açılma bekledik o dönem, açılma olmadıkça doğru düzgün gelir elde edemedik. Pandemi döneminde restoranlar kapatılınca bütün müzisyenler açıkta kaldı; daha önce herkesi eğlendiren müzisyenler şu an kendine bakamıyor. **Bir müzisyen eve gelirken eli kolu dolu gelirdi; şimdi hiçbir şey getiremiyor.**” (İzmir, 30’lu yaşlarda kadın)*

Pandeminin sonucunda ortaya çıkan iş kaybı ve işlerin azalması durumunun pandemi dönemine özgü olmayacağı, kalıcı olacağına dair kaygılar bulunmaktadır. Örneğin, görüşmelerde pandemi süresince düğünlerin yasaklanmasıyla Romanların ana gelir kaynaklarından biri olan davul/zurnacılığın yapılamaz hale geldiği ifade edilmektedir. Temmuz 2020 itibariyle başlayan kapanma tedbirlerinin esnetilmesi ve kısmi açılmaya rağmen sokak düğünlerine gelen yasağın kalkmadığı, bu nedenle açılmanın kendilerine yaramadığı da belirtilmiştir. Düğün salonlarının kendi çalgıcılarıyla anlaşmış oldukları, dolayısıyla bu yerlerde Romanların iş bulamadığı eklenmiştir. Bunların yanı sıra pandemi ile birlikte, kültürel engel ve kısıtların da arttığını, bunun da iş bulamalarının önünde engel teşkil ettiğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Gerek Gaziantep’te görüştüğümüz Abdallar gerek Şanlıurfa’da görüştüğümüz Domlar, pandemi süresince davul zurna etkinliklerine karşı kültürel bir tavrın oluştuğunu ve kısıtların azalmasına rağmen eski iş imkânlarının çok gerisinde olduklarını aktarmışlardır. Davul ve zurnanın Sünnilikte hoş karşılanmadığını, bu durumun yasalara yansıdığını düşünenler bulunmaktadır. Şanlıurfa’dan bir müzisyen bunu şöyle ifade etmektedir: “*Artık düğünlerde tefli mevlit okunuyor; davul ve zurnanın günah olduğu inancı yaygınlaşmış.*”

Görüştiğimiz kişilerin bazıları mahallelerinde sigortalı işlerde çalışan birkaç kişinin uydurma gerekçelerle işten çıkartılmış olduğu bilgisini de vermiştir. (Ancak bu durum teyit edilememiştir). Pandemi sürecinde işten çıkarma yasakları olduğunu hatırlattığımızda ise, Romanlar olarak kendilerinin (ve genel olarak çalışanların) yaşamakta oldukları dezavantajlı duruma işaret edecek şekilde bu önlemlerin “kendileri için geçerli olmadığını” söylemişlerdir. Bunun dışında, ücretsiz izne çıkarma kayıtlı çalışanlar için önemli bir sorun olarak gösterilmiştir. Görüşmelerde edinilen bilgiler, Roman grupların hukuki hak arama süreçlerine hâkim olmadığına, yasal süreç başlatmak için maddi açıdan yeterli kaynağa sahip olmadıklarına ve hak arama süreçlerinin olumlu sonuçlanacağına dair inançsızlık içerisinde olduklarına işaret etmektedir:

*“Çalışan insanlarımız vardı. (...) Devlet o çalışanlara destek verdi. Nasıl destek verdi? İşverene mi verdi, çalışana mı verdi? Bunu da bilmeyenler var, bilemeyenler var. Tam otuz gün çalıştı çalışanlar. Fakat on beş gün üzerinden gösterildi sigortalar, fabrikalarda çalışan Roman insanlarımız vardı. **Bunları girdi, çıktı, gösterdiler. Ne bileyim üç gün çağırdılar, bir hafta evde yatırdılar. Paralarını tam alamadılar. Ne yapıyordu işveren? Bir hafta on gün çalıştırıyordu sonra ise çalıştırmıyordu insanları. Ücretsiz izine ayırıyordu onları... Bir ayda on beş günlük almış olduğu parayla nasıl geçinecek? Bankasını mı ödeyecek? Kendini mi geçindirecek?**” (Edirne, 50’li yaşlarda erkek)*

Öte yandan, görüştiğimiz Romanlar arasında kısıtlara rağmen ceza yeme riskini göze alarak, ara ara mesleklerini icra etmiş olanların da bulunduğunu müşahade ettik. Görüştiğimiz kişiler, kısıtlamalara ve yasaklara rağmen sokakta müzik yapmaya, hurda toplamaya ve çiçek satmaya devam ettiklerini sıklıkla ifade etmişlerdir. Bu noktada güvenlik güçlerinin kimi zaman müsamahakâr davranıp ceza kesmediği ama diğer zamanlarda ceza kestiği belirtilmiştir. Bazı yerlerde Romanların durumunu iyileştirecek hayata geçirilen yerele özgü uygulamaların da olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Pandemi esnasında İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin açık hava konserleri düzenlediği ve Roman gruplara bu konserlerde çalma imkânı sunulduğu belirtilmiştir.

b) Sosyal yardımlar ve geçim

Görüşülen Roman aileler için çalışma imkânlarının tamamen ya da kısmen bitmiş olduğu bir durumda sosyal yardımların ne ölçüde kendilerine ulaşmış olduğu önemli bir konudur. Görüşülen ailelerin neredeyse tamamının sosyal destek programı dahilinde ilk 1.000 TL’lik sosyal yardımı alabildiği, ama arkasından gelen 1.000’er TL’lik yardımlara ve “Biz Bize Yeteriz Türkiye’im” Kampanyası kapsamında verilen yardımlara genelde ulaşılmadığı bilgisi aktarılmıştır. Bu durumun önemli bir kısmının başvuru esnasında karşılaşılan zorluklardan ve değerlendirmeler sonucunda “ihtiyaç sahibi” olarak nitelendirilmemiş olmalarından kaynaklandığı bilgisi verilmiştir. Yapılan sosyal yardımlar için yoksulluğun tespiti sırasında bir kere daha sosyal dışlanmaya maruz kalındığı anlatılırken, evde buzdolabı, LCD ekran televizyon sahibi olmanın ya da hurda toplama işi için kullanılan döküntü bir aracın sosyal yardımlara ulaşma sırasında bir engel teşkil ettiği söylenmiştir. Tespit işlemleri sırasında dolapların açılıp içinde ne olup olmadığına dahi bakıldığı anlatılmıştır. Eve gelen memurların kendilerini “utandırdığını” ve “kötü hissettirdiğini” ifade edenlere rastlanmaktadır. Şanlıurfa’daki görüşmelerde Dom kimliklerinden dolayı kaymakamlık, belediye gibi devlet kurumlarından kovuldukları ileri sürülürken, psikolojik ve/veya fiziksel şiddete maruz kaldıklarını söyleyenler de bulunmaktadır.

Sosyal yardıma ulaşamamanın başka bir nedeni olarak sosyal yardımların dağıtımında “insan kayırmacılık” ve “torpil” gibi uygulamaların etkin olduğu iddiası gösterilmektedir. Sosyal yardımların

önceden belirlenmiş kural ve kriterlere göre gerçekten ihtiyaç sahibi olanlara verilmek yerine siyasi parti ve tanıdık ilişkileri üzerinden dağıtıldığı kanaatinde olanlar mevcuttur. Sürecin şeffaf bir biçimde yürütülmediği yönünde görüşler bulunmaktadır. Artvin ve Edirne’de görüştüğümüz kişilerden ikisi bu görüşleri şu şekilde özetlemektedir:

*“Başvurdu ama olmadı. Ne eşine çıktı, ne etraftakilere. (...) Sormadılar insanlara. Mesela bu vatandaş çalışıyor mu? Evli mi? Çoluk çocuğu var mı? Aile geçindiriyor. **Böyle bir şey sorulmadı. Sıradan işine gelene verdiler. İşine gelmeyene şu bu gerekçe. Şeffaf değil yani. Yok yok yok. (...) Hiçbir şeyden faydalanamadı. (...) Gerçekten mağdur insanlara verseler ya; çok güzel olur ama vermiyor ki adamlar. Çıkıyor kafasına göre dağıtıyor yani. Bir de siyaseti buraya soktular mı? Bu iş olmuyor yani. İhtiyacı varsa buna vereceksin. Bu budur şu şudur soramazsın. (...) Yanlış. Nasıl bir yöntem izlediklerini yardımlarını dağıtırken bilmiyoruz; yanlış yöntemler bunlar. Haksız. Yönetiyorsun ama haksızca.”** (Artvin, 50’li yaşlarda kadın)*

*“Pandemide Romanlar çok büyük sıkıntı çekiyor. Evet. İşsizlik bir yandan, yokluk bir yandan. Bu pandemide zaten bir yere çıkamadılar. Bir yere gidemediler. Devletin de ona ne kadar faydası oldu? **Yüzde otuzuna veya yüzde kırkına ulaştılar. Yüzde altmış çok mağdur kaldı. Yardımların çoğuna ulaşamadık. Hatta biz bunu şöyle düşündük kendi aramızda. Dedik ki ya şimdi politikada işin içinde olduğu için dedik iktidara yakınlar mı alıyor? Yorumunu da yaptık kendi aramızda. Bazı insanlar alamadı.”** (Edirne, 30’lu yaşlarda erkek)*

Görüşmeler sırasında verilen sosyal yardım hakkında rastlanılan şikayetlerden bir tanesi de yardım miktarının yetersizliğidir. Romanlar olarak kendilerinin pandemi nedeniyle büyük maddi sıkıntılar çektiklerini, verilmekte olan 1.000 TL miktarındaki yardımın da yetmediğini Edirne’de görüştüğümüz bir kişi şöyle ifade etmektedir:

*“Almış olduğu da bin lira; o bin lira onlara ne kadar yetti ki? O da tartışılması gereken bir konu. **Yani bu pandemi bizim Roman milletini gerçekten büyük etkiledi.”** (Edirne, 40’lı yaşlarda erkek)*

Pandemi sırasında müzisyenler gibi zorda olan belirli meslek gruplarına özel yardımlar da sağlanmıştır. Roman kesim için müziğin önemli bir gelir kapısı olduğunu ve pandemi sırasında gelirlerinin çok büyük ölçüde azaldığını söylemiştik. Müzisyenlere yönelik çıkartılan toplam üç kere verilen 1.000 TL’lik desteğin ne ölçüde bu kesime ulaştığını sorguladığımızda, bu uygulamadan ciddi rahatsızlıkların olduğu intibayı edinilmiştir. Yardımların müzisyen dernekleri üzerinden dağıtılması esnasında iki türlü sıkıntı yaşandığı belirtilmiştir: Birincisi, müzisyenlere yapılan bu yardımdan müzisyen olmayan kişilerin (tamirci, berber vs.) faydalandırılmış olduğu ve dolayısıyla yardımın ulaşması gerektiği kişilere, yani müzisyenlere, ulaşmamış olduğu ileri sürülmektedir. İzmir’de yapılan görüşmelerde ve Şanlıurfa’daki odak grubu toplantısında bazı kişilerin müzisyen olmadığı hâlde kendisini müzisyen olarak göstermek için müzik videosu çektiği, bu yardımlardan haksız şekilde faydalandığı yönündeki iddialar oldukça çarpıcıdır. İkinci iddia ise, müzisyenlere yönelik yardımların dağıtımında da “insan kayırmacılık” ilişkilerinin önemli yer tuttuğu yönündedir.

Sosyal yardımlar hakkında işaret edilen ikinci sorun ise yardımların ulaşmasında aracılık yapan derneklerin yardımlar üzerinden komisyon alması olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak müzisyen olmasına rağmen bir derneğe üye olmayanların yardımlardan faydalanamamış olması da yaşanan sorunlar arasında gösterilmiştir. İzmir’de konuştuğumuz bir kişi müzisyen derneklerinin yardım dağıtımındaki rolünü şu sözlerle anlatmaktadır:

*“Sanatçılara, dansçılara destek dernekler üzerinden gitti. (...) Kimleri seçtiler ve nasıl seçtiler? Kesinti vardı. Mesela kaç para? **Yüz bin lira. Bunun elli bin lirasını dernek cebine koydu. Elli bin lirasını dağıttı.** İnsanların eline paralar verildi. Ama dışarıda, arka tarafta, zarfın içerisinden derneğe destek diyerekten güzel paralar indirdiler. Beş yüzer. Allah ne verdiyse aldılar içlerinden.” (İzmir, 30’lu yaşlarda kadın)*

Öte yandan, konuşulan dernek yöneticileri ise, (müziyen olmanın ispatı olarak istenen) videoları çekenleri müziyen olarak değerlendirmek durumunda olduklarını belirttikten sonra gelen yardımlardan dernek giderlerine yönelik “ufak bir kesinti” yapılmak durumunda olduklarını ama bunun dışında bir kesinti yapmadıklarını vurgulamışlardır.

Bu bapta değerlendirilecek son kalem; başta belediyelerden olmak üzere (çoğunlukla gıda malzemesi olarak) gelen aynı yardımlardır. Yardımların mahalleye ulaştırılmasından sonra genelde muhtar üzerinden dağıtım yapılması söz konudur. Şanlıurfa’daki görüşmelerde aşiretçiliğin çok yaygın olmasından dolayı gelen yardımların aşiretler/toprak ağaları eliyle dağıtıldığı, bu sebeple yardımların kendilerine ulaşmadığı söylenmiştir. Konuştuğumuz kişilerin önemli bir bölümü; bu dağıtım esnasında kayırmacılık yapıldığını ve yardımların çoğunun eşe/dosta gittiğini, geriye kalanların ise az miktarda yardım alabildiğini ya da hiç alamadığını ifade etmişlerdir. *“Bir yardım veriliyor, 100 tane fotoğraf çekiliyor, o fotoğraflarda hep aynı insanlar var”* ifadesi bu durumu özetlemektedir. Edirne’de görüştüğümüz bir kişi de yardımların dağıtımının insan kayırmacılık ilişkilerine bağlı olarak gerçekleştiğine dair görüşünü şöyle açıklamaktadır:

*“Burada haksızlığı gördüm ben. Çalışan, cebinde parası olan kişilere gene para verildi. Para verildi yani. **Adam kayırma da oldu.** Bunu ben açık açık söyleyeyim. Örnek isterseler örnek de göstereyim. Hiç sıkıntı yok. Yani böyle bir şey var mı? Benim ihtiyacım var. Ben alamadım. Ama arkadaşımın ihtiyacı yok. Bu aldı. Böyle bir haksızlık da oldu yani. Neden aldı? Ne bileyim orada onun daha bir nasıl derler? **Ankara’da dayısı vardır. Öyle diyeyim sana. Torpil ya. Torpil.** Onlar sözü daha iyi geçen kişiler. (...) Şimdi devletten bir şey görmedik biz. Devletin bize gönderdiği bir çuval patates, bir çuval soğan kardeşim; açık açık bunu söyleyeyim sana. Biz bir şey görmedik ki. Tamam benim sosyal yardımlaşmada da dosyam var. Ben ne bin lira aldım, ne beş bin lira aldım, ne bir şey aldım. Ben kendi adıma konuşayım. **İhtiyacı olmayana çıkıyor. İhtiyacı olana çıkmıyor.** Ben bunu söylemek istiyorum size.” (Edirne, 30’lu yaşlarda kadın)*

Sahada tespit edilen başka bir konu da dağıtımı yapılan malzemelerin niteliği ile ilgilidir. Kimi görüşmeciler gelen yardım malzemelerinin kalitesinin “kötü” olduğunu da düşünmektedir. Ramazan’da dağıtılan kolilerden, Kızılay yardımlarından, kömür yardımlarından arada sırada faydalanabildiklerini, ama bu yardımların hayatlarını sürdürmeleri açısından çok da bir anlam ifade etmediğini, gelen kolilerden çıkan erzakların bazen “kurtlu” olduğunu, verilen kömürlerin çuvalının içine “toprak ve kül basılabildiğini” dile getirmişlerdir. Bu “kötü” kalitenin arkasında Roman ayrımcılığı olduğu iddiası da yapılmaktadır.

Görüşülen kişilerin bir kısmı pandemi döneminde evlerine giren tek gelirin hanedeki yaşlı/engelli birey(ler)in bakımı karşılığında devletin vermiş olduğu “bakım aylığı” olduğunu ifade etmiştir. Ancak, hemen belirtmekte yarar var ki, görüşülen ailelerden birkaçı hanelerinde engelli birey(ler) olmasına rağmen, engellilik yardımına ulaşmak için ayrımcılıktan dolayı rapor almakta ya da hukuki

süreçlerde zorlandıklarını, engelli yardımlarının bile patronaj ilişkileri içerisine, soyadına bakarak vs. verildiğini ifade etmektedir.

İşlerini yapamadıkları ve kaybettikleri, sosyal yardımlara erişimde sorunlar yaşadıkları pandemi süreci boyunca Romanların geçimlerini sağlayabilmelerinin bir yolu kısıtlı ve düzensiz olsa da ara ara bulabildikleri işlerden elde ettikleri kazançlar olmuştur, ama kısa süreli ve düzensiz bu işler hayatlarını sürdürmeleri için yeterli olmamaktadır. Geçimlerini sağlamak için ağırlıklı olarak kullanılan yol borçlanmaktır. Ancak, bu durum içinde buldukları yoksulluk hâlini daha da derinleştirmektedir. İzmir’de görüştüğümüz bir kişi düzenli ve yeterli gelirlerinin olmaması nedeniyle aldıkları borçları ödeyemediklerini, borcu borçla kapatmak zorunda kaldıklarının altını çizmektedir:

“En batanlardan biri biz olduk. Krediyi krediyle yatırmaya çalıştık. Çünkü hiç açılmadı iş durumu. Şimdi açıyor, ha açıyor derken.... Bir ay, iki ay, üç ay, dört ay (...) uzun bir süreç. Gündelik işlere gitsen: bir gün gidiyorsun, bir ay oturuyorsun. O bir gün gittiğinde ne olacak? Hangi bir şeyi alacaksın ki? Çünkü zaten pahalılık var. Yani bayağı bir batağa düştük.”
(İzmir, 30’lu yaşlarda kadın)

Gündelik ihtiyaçları karşılamak için sıklıkla kullanılan bir başka borçlanma yöntemi de veresiye ile alışveriş yapmak olmuştur. Bununla birlikte alışverişi veresiye yapmanın imkânları da sınırlıdır. Veresiye alışveriş yapabilmenin olasılığını; gıda, temizlik gibi temel ihtiyaçları karşılayacak ürünlerin ticaretini yapan işletme sahiplerinin (bakkal, market vd.) tutumu ve bu kişilerle kurulan ilişkilerin niteliği gibi kişisel faktörler belirlemektedir. Bazı mahallelerde veresiye borçlarının yardımseverlik gösteren iş insanları tarafından karşılandığı bilgisi de aktarılmıştır. Ancak yardımlar düzensiz, keyfe keder ve kurumsal olmayan biçimde gelişmektedir. Bazı mahallelerde veresiye defterleri bu yolla kapatılsa da bunun etkisi kısa sürmekte, mahalleliler ihtiyaçlarını borçlanarak gidermeye devam etmek zorunda kalmaktadır. Edirne’de görüştüğümüz bir bakkal bulunduğu mahalledeki veresiye ilişkilerini şöyle anlatmaktadır:

*“Bu insanlar fakir aç. Üç yüz metre beride kendi oturdukları yerde bakkal var. Onlar bana geliyorlar. Diyorlar ki abla bana iki ekmek hemen yarın getireceğim. Diyorum ki onlara bakkal sizin dibinizde. Bütün bakkalları gezmişler. Beni de gezecekler. Diyorum ki ablacığım, senin orada bakkal var dibinde. Kuzey bakkal var, Yılmaz Bakkal var, şu var, bu var, biliyor musun? Oradan buraya bana niye veresiye için geldin? Benim de komşularım var. **Diyor ki abla hepsini gezdim, vermediler. En son çare seni düşündüm. Ben nasıl vermeyeceğim bu insana ekmek? Bir de merhametsizsen verme hadi. Ama o gelmiş aç diyor çoluk çocuk. (...)** Robin Hood’luk nereye kadar? Birkaç bakkal kapandı. Mahalleyi seven iş adamları birçok kez bakkal borçlarını kapattı. Hani demin sordunuz ya. Bakkala borç yapıldı. **O bakkal borçları da hayırseverler tarafından kapatılıp tekrar defterler işlendi. Yoksa bakkal da geçimini sağlayamaz. Kasaplara da aynı şekilde yapıldı. Kasap borcu kapatılıp tekrar kasaba borç yapıldı. İnsanlar çarklarını bu şekilde döndürdü yoksa şimdiye herkes açlıktan ya ölürdü ya da yağmalama başlardı.**”* (Edirne, 40’lı yaşlarda kadın)

c) Eğitim

Eğitim konusunda yaşanmakta olan sorunların pandemi esnasında derinleştiği ve yeni sıkıntıların eklenildiği hususu hem ebeveynlerce hem de gençlerce defaten vurgulanmıştır. Öteden beri yaşanmakta olan eğitim ile ilgili sorunların başında devam edilen okullardaki imkânların kısıtlı olması ve şartların olumsuz olması; öğretmenler, okulun idarecileri ve diğer öğrenciler tarafından Roman

öğrencilere uygulanan ayrımcılık; Roman çocukların içinde bulunulan sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle okula/eğitime büyük oranda devam edememeleri gelmektedir. Genel olarak, okulların öğrencilere sunduğu imkânların yeterliliği, öğretmenlerin niteliği sorgulanırken, kendilerine ve çocuklarına karşı münferit sayılamayacak bir biçimde sürekli ayrımcılık yapıldığı Romanlar tarafından yaygın bir biçimde dile getirilmektedir. Mülakatlarda ifade edilen görüşlere göre Romanların uğradığı ayrımcılık *doğrudan* ve *dolaylı* olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. *Doğrudan* ayrımcılık Roman çocukların etnik kimliklerinden dolayı okullarda öğretmenlerinin “zaten anlamaz, kafası basmaz” gibi olumsuz nitelendirme sözlerine maruz kalmaları ya da yaşadıkları mahalle ve kimlikleri üzerinden kendileriyle dalga geçilmesi gibi hâllerde ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, kılık-kıyafetlerinden dolayı beden eğitimi derslerine katılamamaları gibi etnik aidiyetin yoksulluk gibi diğer etkenler ile birleşmesi sonucunda eğitim olanaklarından yararlanamamalarına neden olan *dolaylı* olarak nitelendirilebilecek ayrımcılık biçimleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar:

*“Benim [derslerim] perşembe cumaya konmuştu. Öyle zekileri falan hep ayırıyordu. Öğretmen beni hiç zeki sanmıyordu. Beni kötü sanıyordu. Böyle beni zekası olmayan gruplara koyuyordu. Biz sayıca azdık. Öbür grupta çok kişi vardı. [Ayrımcılık yapıldığını] Hissediyorum. Sen soru sorduğunda cevap vermemek gibi yani. **Yani öğretmen hep bize bağırtıyordu. Diyordu ki öbür grup canavar gibi siz hiçbir şey yapamıyorsunuz.** Öyle öyle. **Gerizekalı falan diyordu. Kalem atıyordu.**” (Artvin, 3. Sınıfa giden kız çocuğu)*

*“Zaten ırkçılık, hastalık gibi aynı. Kangren hastalığı gibi. Yani sen adamı tanımıyorsun ama nefret ediyorsun ondan. Ama zenginse seviyor onu. Yani zenginsen ırkın ne olursa olsun. (...) **Ama işte ne bileyim yani bu ayrımcılık her tarafta olduğu gibi burada da var. Şimdi yansımıyor demek ki yüzümüze ama kendi aralarında konuşurken taklit etme, konuşmamızı taklit etme, Okulda hocalar ayrımcılık yapmakta. Onu söylüyorum, yani bir öğretmen bir çocuğa öbürüne kayırıyor: mesela buna aferin diyor, öbürüne aferin demiyor.**” (Artvin, 40’lı yaşlarda erkek)*

Ortaya çıkan en önemli saptamalardan biri görüştüğümüz hanelerin neredeyse tamamının okula devamsızlık sorununa işaret ediyor olmasıdır. Okula (ve eğitim hayatına) devam edememenin arkasında uğranılan—*doğrudan* ve *dolaylı*—ayrımcılık ile birlikte içinde bulunulan ekonomik koşulların oldukça olumsuz düzeyde olması ve Romanların yaşadıkları yerlerdeki okulların yetersizliği de bulunmaktadır. Hane gelirinin son derece düşük olması nedeniyle ailelerin yemek, servis, okul araç-gereçleri gibi okul ile ilgili masrafları karşılayamıyor oluşu eğitim-öğretime devam edebilmenin önünde engel teşkil eden faktörlerdendir. Bunun yanı sıra okullardaki eğitim şartlarının ve olanaklarının yetersizliğinin de çocukların okula devam etmemesine yol açtığı ifade edilmektedir. Diğer yandan, çocukların okula devam etmemesi karşısında yetkililerin destek veya yönlendirmede bulunmadıkları, aksine devamsızlığı bulunan çocukların derslerde var yazıldıkları, zorunlu eğitim döneminde (1-8. Sınıf) ailelere herhangi bir uyarı yapılmadığı ileri sürülmüştür:

*“Zaten okula gitmiyorlar. Yani yapacak hiçbir şey yok. Ya burada eğlendikleri için eğitimden kopma gibi bir şey yok. Zaten eğitimden koptukları için eğitime de sıcak bakamıyor çocuklar. **Dediğim gibi iyi öğretmenler yok.** Hani sanki buraya seçilmiş, gönderilmiş defolu, sabıkalı. Öğretmenler derse gelmiyor. Aralarında bir iki tanesi olabilir. Uyarıyor seni. Beni uyardığı gibi. Çocuğunu al. Burada okutma [Roman mahallesindeki okul kastediliyor]. Dışarı götür dedi. Ben de aynısını yaptım. (...) Şu an uyuyor çocuklar. Saat beş bu arada. Yüzde sekseni böyle bu mahallede yani. Boşluk bırakılıyor. Çocuklara mesela aktivite yok. Ne bileyim halk oyunları yok, spor yok. Yani çocukların beynini rahatlatamıyor. Ben şimdi okula mesela dedim*

*konservatuvarlılar niye başarılı bir şekilde okuyor? Müziği sevdiği için okuyor. E demek ki o çocuğu bir yerden yakalayacaksın. Hangi mesleği sevdiğini bulup o çocuğu oradan yakalayacaksın. Yönlendirme olsa, buradaki bu çocukların okumamazlıkları olmayacak. **Zorunlu eğitimde gitmiyor çocuklar okula. Haftada bir gidiyor, okula gitmiş sayıyorlar. Okulu daim ettin, okul kapanacak yoksa. Çocuk ikiyle dördü çarpamadan bu sefer liseyi kazanamıyor. Sınavları geçemiyor. Çünkü başarı yok çocukta. Eğitimini iyi alamamış ki. Oysa çocukları eğitime özendirmek! (...) Keşke teşvik olsa. Kimi gerçekten ayakkabısını alamıyor. Çocuğun ayakkabısı yok. Utancından gidemiyor.***” (İzmir, 30’lu yaşlarda kadın)

*“**Yemek parası vermek lazım çocuğa. Ben bunları karşılayamıyorum. Bazen diyorum ki çocukları okuldan alıp bir işe vereceğim. Eğitim masraflarını karşılayamadıktan sonra benim çocuklarım gözyaşı döktükten sonra okusalar ne olur okumasalar ne olur diyorum artık yani. Bu raddeye dayanıyor bunlar.**”* (Edirne, 40’lu yaşlarda kadın)

“Kendimiz biliyoruz. Sana söyledim. Sen biliyorsun. Annesi biliyor babası biliyor. Neden bizim valimiz bilmesin? Neden ilçe başkanımız bilmesin? Neden belediye başkanımız bilmesin? Daha büyük işlerle uğraşacak iken biraz da ufak ufak işlere el atsalar. Deseler ki ya burada hangi öğrenci başarılı bana takdir belgesini getirsin. Teşekkür belgesini getirsin. Ondan sonra ne yapsın? Toplasın onları etrafına. Yalan mı? Toplasın etrafında.” (Edirne, 40’lu yaşlarda kadın)

Eğitim ile ilgili var olan tüm sorunların pandeminin getirdiği zorluklarla birleştiğinde katlanarak arttığı ve derinleştiği gözlemlenmektedir. Pandemi ile birlikte düşen hane gelirleri ve artan geçim sıkıntıları nedeniyle zaten maddi olarak zorlanmakta olan Romanlar için okul masraflarının yükü daha da artmıştır. Devletin verdiği eğitim desteğinin ise yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, pandemi döneminde çocukların hane gelirine destek olmak için çalışmak zorunda kaldığını söyleyenlere de rastlanmaktadır.

Pandemi döneminde uzaktan eğitime geçildiğinde ise eğitim ile ilgili yaşanan sorunlar “dijital uçurum” olarak adlandırılan bilgi-iletişim teknolojilerine erişimin olmaması, dijital okur-yazarlığın yetersizliği gibi eşitsizlikler ve sorunlar yumağı ile birleşerek yeni bir boyut kazanmıştır. Sahada görüştüğümüz toplam 48 çocuğun sadece 6’sı dağıtıldığı söylenen tabletleri alabildiğini belirtmiştir. Artvin’deki bir görüşmede görüşülen bir ebeveyn çocuğunun gittiği okulda tablet dağıtıldığını ancak tabletlerin yetersiz sayıda olmasından dolayı derslere uzaktan devam edebilenlere verildiğini, internet erişimlerinin de olmaması nedeniyle kendilerine dağıtılan tabletlerden verilmediğini ileri sürmüştür:

*“**Bir okula üç tane (tablet) getirirseniz hangi kişilere dağıtabilirsiniz ki? En yok olanlara verirsiniz. Bu da bize denk gelmiyor. (...) Ama zaten giremeyecekti Internet yüzünden, Internet yok ki!**”* (Artvin, 30’lu yaşlarda kadın)

Uzaktan eğitim ile ilgili yaşanan en büyük sorunlardan biri de hanelerde internete erişim imkânlarının çok kısıtlı olması ya da hiç olmamasıdır. Bu durum evlerde kullanılan bilgi-iletişim cihazlarının sayı ve nitelik olarak eksik olmasıyla birleştiğinde çevrimiçi derslerin takip edilmesi ve derslere katılımda zorluklar yaşanmaktadır:

“Pandemi olmasaydı daha iyi olabilecekti sonuçta. Okula gidebilecektik. Arkadaşlarımızı görebilecektik. Arkadaşlarımızla oyun oynayabilecektik. Ama pandemi olduğu için online ders ile yapıyoruz. Ama derslerde çok ara verildiği için unuttuk konuları biraz. Bundan dolayı da

kafam, kafamıza iyi şeyler girmedi. (...) Bu arada, benim kardeşim de birinci sınıfa başlayacak. Evde de bir tane telefon var. Ne yapacağımızı da bilmiyoruz.” (Artvin, Liseye giden kız çocuğu)

*“Benim tek telefonum vardı zaten. Tek telefonumdan ya kızım ya oğlum derse giriyordu. O yüzden derslerde büyük devamsızlık oldu. **Oğlum bazen diyordu, anne, Zeynep girsin diyordu. Zeynep giriyordu. Oğlum geri kalıyordu.**” (Artvin, 40’lı yaşlarda kadın)*

Yaşanmakta olan evin fiziksel imkânlarının çocukların ders çalışabilmesi için elverişli olmaması pandemi boyunca eğitim ile ilgili yaşanan sıkıntıların arasında yer almaktadır. Görüşmelerde sıklıkla evlerde ısınma, yer ve ses/gürültü gibi sorunlar nedeniyle çocukların derslerini çevrimiçi olarak takip etmelerinde sıkıntı yaşandığı belirtilmektedir. Isınma imkânlarının sınırlı olması nedeniyle evin belirli bölgeleri kullanılmaktadır. Birden fazla çocuğun bulunduğu hanelerde çocuklar aynı mekânda eş zamanlı olarak derslerine katılmak zorunda kalmaktadır. İnternet bağlantısı ve tablet, telefon, bilgisayar gibi elektronik aletlerin eksikliğinin üzerine evlerdeki gürültülü ortak mekânlarda derslere girilmesi zorunluluğu çocukların derslerini takip edebilmelerini zorlaştıran faktörlerdendir:

“Kışın zor oldu. Sobalı odada çocuk derse girdi. Kardeşi de var. Yani sessizliği sağlamaya çalışıyorum ama beş yaşındaki dört yaşındaki çocuk ne kadar? O da bütün gün sekiz saat ders verecek. Bazen duyuyordum. Ben de orada oturuyorum. Hem sessizliği sağlamak için hem öğretmeni dinlemek için. Bir de sekiz saat sürüyor. Öğretmen de bazen diyor ki bu gürültüyle ders yapılmıyor. Sadece buna değil diğer çocuklara da söylüyor ama işte. (...) Annelerin durumu çocukları susturmaya çalışmak. Yani kendi odası olan çocuk için daha verimli oluyor tabii. Hani öğretmen diyor ki hiç kimse kalmasın yanında. E kalmasın deyince mecburen çocuğu soğuğa atacak halim yok. Evet, soğuğa sen çıkıyorsun. Öteki çocuğu da almak zorundasın yanına. Artık bazen hani ısıtıcıdır kullanmaya çalışıyorsun ama malum elektrik faturası da var. Fazla geliyor o yüzden fatura.” (Artvin, 30’lu yaşlarda kadın)

Görüşülen ebeveynlerin bazılarının ortak görüşü pandeminin eğitim ile ilgili yarattığı sorunların çocuklar üzerindeki etkilerinin kalıcı olacağı yönündedir. Pandemi döneminde kesintiye uğrayan ya da devam edilebilse de yukarıda belirtilen ekonomik ve sosyal nedenlerle verimli olmayan derslerin telafisinin yapılmamakta olduğu düşünülmektedir. “Boş geçen senenin” telafisinin yapılmadığı, çocukların sınıf atlatılarak eğitim hayatlarından yıl kaybetmeden—ama kaybettikleri seneden bir şey öğrenmeden—devam ettikleri doğrultusunda görüşler ifade edilmektedir:

*“Ya bu korona da mahvetti çocukları be yavrurum be ya. **Soğuttu okuldan yani.** Bu hastalık da iyi bir şey değil, uzaktan eğitim de. Gerçekten çocuklar uzaklaştı okuldan. Çoğu okumayı unuttu. Yapasın derslerini, kendini geliştiresin, okuyasın kitap alıp eline dedim. Milleti takip etme, kendi hayatını takip et, sonun güzel olacak dedim.. Al mesleğini eline. Oku!” (Edirne, 50’li yaşlarında kadın)*

d) Barınma

Genelde Romanların barınma koşullarının olumsuz olduğu, kendilerinin oluşturduğu ev, barınak veya çadırlarda yaşadıkları, içinde yaşanan evlerin tapusuna sahip olmadıkları, barındıkları mekanların ortalama sağlık, konfor ve iyi yaşam standartları için gerekli özellik ve koşullara sahip olmadığı ve kalabalık bir halde yaşadıkları bilinmektedir. Saha araştırması sırasında gezilen hanelerde de sayılan bu olumsuz koşul ve özelliklerin birçoğuna rastlanmaktadır. Görüştüğümüz kişiler genel olarak, enerji

yoksulluğunun yoğun olduğu evlerde yaşamaktadır. Bir kısım evde soba gibi ısınma araçlarının bile olmadığı gözlemlenmiştir. Edirne, Şanlıurfa ve Gaziantep'teki görüşmelerde ısınma konusunda yardım alma zorunluluğu olanlar yapılan kömür yardımlarının görüşmelerin yapıldığı sene içerisinde henüz ellerine tam olarak ulaşmadığını, gelen kömürün ise çok kötü kalitede olduğu için özellikle çocukların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığını söylemiştir. Kısaca, görüştüğümüz kişilerin çoğu rutubet oranı yüksek ve ısınmayan evlerdeki sağlıksız şartlarda yaşamaktadır. Evlerin diğer fiziksel şartlarının da oldukça kötü durumda olduğu eklenmelidir. Örnek olarak, bazı evlerde elektrik kabloları her an yangına mahal verecek şekilde tavandan ve duvarlardan aşağı sarkmaktadır. Barınma mekânlarıyla ilgili bir diğer problem yaşanan yerlerin küçük olmasıdır. Araştırma için görüşülen kişilerin yaşadıkları haneler ortalama 4-5 kişiden oluşmaktadır. Ancak, ziyaret edilen konutların hanede yaşayan toplam insan sayısına yetmeyecek büyüklükte ve nitelikte olduğu görülmüştür. Yapılmakta olan mesleklerin de yaşanılmakta olan evlerin durumu üzerinde etkisi bulunmaktadır. Mesela, hurdacılık yapılan evlerde, evin içinin ve bahçesinin çöpü ayrıştırma için kullanıldığı belirtilmiştir. Son olarak, görüştüğümüz kişilerin büyük çoğunluğu kiracıdır ve kira ödemeleri hane bütçesinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Romanları barındıkları mekânların fiziki koşullarının olumsuzluğu normal şartlarda sağlıklı yaşayabilmelerinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Pandeminin getirdiği sağlık ile ilgili ilave sorunlar karşısında bu durum daha da vahim bir hâl almaktadır. Pandemi dönemi boyunca Covid-19 virüsünün bulaşmasını engellemeye yönelik olası tedbirlerin başında hasta olan ya da hasta olma riski taşıyan kişilerin sosyal izolasyon ve/veya karantina gelmektedir. Romanların yaşadığı mahallelerde Covid-19 vakalarının yaygın olarak görüldüğü, yaşanan evlerin fiziki imkânsızlıklarının bulunduğu ve mahallece bir arada yaşadıklarından dolayı sosyal izolasyon imkânının olmadığı defalarca vurgulanmıştır. Görüşmelerde aktarılan bu bilgi ve görüşler gözlemlerimiz ile örtüşür niteliktedir. Mahallelerde yaşayanların çoğu akraba olduğu için, hastaneye ve/veya yoğun bakıma kaldırılanların çocuklarına diğer hanelerin baktığı ifade edilmiştir. Bu durum da bulaş riskini arttırmıştır. Evde hasta olduğunda izolasyon imkânının genelde bulunmaması söz konusudur. Ayrıca, pandemi sürecinde düşen hane gelirleri sonucunda kira ödemelerinin Romanlar üzerindeki yükü daha da artmıştır.

e) Toplumsal cinsiyet

Görüşmeler sonucunda pandeminin genel olarak kadınlar üzerindeki olumsuz etkisinin erkeklere göre daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Mevcut toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin üzerine pandeminin yarattığı sorunlar eklenince kadınların daha fazla yük altında kaldığı ve zorluk çektiği görülmektedir. Çalışmak, ev içi işleri üstlenmek gibi birden fazla rolü zaten üstlenmekte zorunda kalan kadınların, pandemi boyunca bu yüklerinin daha da arttığı gözlemlenmiştir. Genelde, düşen gelirler sonucunda hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılama görevi eşitsiz biçimde daha çok kadınların üzerindedir. Bunların yanı sıra, erkekler tarafından kadınlara uygulanan şiddetin arttığı da görülmektedir. Pandemi nedeniyle çevresindeki ailelerde boşanma vakalarının çok arttığını ileri süren görüştüğümüz bir kişi, pandemi süresince çiftler arasında sıklıkla rastlanan şiddetli geçimsizliğe ve kadınların eşlerinden artan düzeyde fiziksel şiddet görüyor olmasına dikkat çekmektedir:

“Adam işe gitmiyor. Ayrılıyorsun. Ayrılan çok oldu. Koronavirüsten ayrılık çok oldu. E çünkü yemek yok, yiyecek yok. Üstüne bir de dayak var. Ne yapacaksın? Çeken kadınlar da çok. Çok. Çok, inan ki çok fazla. Yani evliliğini bozmayan çok insan var. Kocasına bakan çok fazla. Adam kahvede oturuyor, kadın çalışıyor.” (İzmir, 40'lı yaşlarda kadın)

“Bak sosyal yardımlaşmadan gelen yardımları eşim adresimi kullanarak aldı. Adresimi kullandı. Boşanacağız Allah nasip ederse inşallah. Yani korona bir evliliği yıktı. Benim kırk bir yaşında kızım var.” (İzmir, 50’li yaşlarda kadın)

Roman kadınların pandemi esnasında yaşamakta olduğu olumsuz bir durum da bu süreçte eğitim ile ilgili yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Roman kadınlar arasında evlenme yaşının düşük olduğu belirtilmektedir. Genç kadınlar eğitim hayatına yukarıda bahsi geçen ayrımcılık, yoksulluk vd. nedenlerden dolayı erken yaşta evlendikleri belirtenler bulunmaktadır. Pandeminin etkisiyle eğitim ile ilişkinin daha da zayıfladığı göz önüne alındığında, erken yaşta evlenme oranlarında bir artış bekleyebiliriz. İzmir’de ve Edirne’de görüştüğümüz iki kişi–sırasıyla– Roman genç kadınlarda artan erken evlenme eğilimini eğitim konusunda yaşanan sorun ve olumsuzluklara bağlayarak şöyle açıklamaktadır:

*“Çocuklar okulu bıraktı değil ama çocukların çoğu okula gitmiyor, gidemiyor. **E okullar da kapalı. Çocuk ne iş yapabilir ki?** Çocuklar burada zaten işe gitmiyor. Çocuk çalışan burada yok denecek sayıda yani. Yani burada öyle çocuk yaşta zorla çalıştırılan yok. Ha ne olabilir? Sanata atılan çocuklar oluyor. Neye gidebiliyor? Oryantalliğe kendi isteğiyle, ne bileyim. Başka da iş kalmadı artık yani. Öyle gece aleminde kız çocukları. Kız çocukları evleniyor. Gerekmez artık nişanlılık, sözlük; nişan devri bitti. Direkt evleniyor. (...) On beş. On beşe geldi mi gidiyor. On üç. Tabii. Gittiği evin annesi oluyor. Bir de yüz milyarlık [eski para birimine referansla ifade edilmiş durumda; yüz bin TL’ye karşılık gelmekte] bir şey çekiyorlar. Kredi çekiyorlar. Sonra bir sene sonra ayrılırlar. Geliyor kız. O çeyizi de alıyor, satıyorlar çeyizleri, hepsini. Sonra bir daha barışıyorlar. Bir çocuk daha son olarak, bir daha ayrılıyorlar. İkinci çocuk gelmiş oluyor eve. Ha böyle devam ediyor.” (İzmir, 30’lu yaşlarda kadın)*

*“On yedi yaşında kocaya gidiyorlar? On beş yaşında! Ne bu? Ya evlilik sorumluluk zaten. Neden bu yuvalar dağılıyor? Yük alıyorsun üstüne. Evet. **Yani geçimler o kadar zorlaştı ki. Görmüyor musunuz? Kadın cinayetleri oluyor.**” (Edirne, 40’lı yaşlarda kadın)*

f) Sağlık

Saha araştırmasında pandemi boyunca Romanlar özelinde sağlık hizmetlerine erişim konusunda ilaveten bir zorluk ya da sorun yaşandığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Öte yandan pandemi öncesinde Romanların sağlık sisteminden faydalanma, sağlık hizmetlerine erişim konularında zorluklarının olduğu bilinmektedir. Bunun başlıca nedenin etnik aidiyetlerinden ziyade içinde bulunulan yoksulluk ve kayıtdışılık olduğu söylenebilir. Bununla birlikte sahadaki görüşmelerde pandemiye özgü test yaptırma, tedaviye ve aşıya erişim gibi sağlık hizmetleri konusunda özellikle sorun yaşadığını belirtenlere rastlanmamıştır. Öte yandan, barınma şartlarının olumsuzluğu nedeniyle sağlık ile ilgili bazı endişe ve sorunların yaşandığı da kaydedilmiştir. İçinde yaşanan evlerdeki elverişsiz koşullar nedeniyle izolasyon, karantina gibi alınması gerekebilecek önlemlerin yeterli düzeyde alınamadığı anlaşılmaktadır. Pandemi sürecinde ortaya çıkan bir sağlık meselesi de kişilerin psikolojik durumu ve ruh sağlığı durumları ile ilgilidir. Pandemi süresince yaşanan kapanma gibi uygulamalar ve ekonomik sıkıntıların kişilerin rahatsız hissetmelerine ve psikolojik olarak sorunlar yaşamalarına neden olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Bu durum özellikle kadınlar arasında daha yaygındır. Bu süreç boyunca çevrelerinde gerçekleşen intihar vakalarının nedenini pandemi ile yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlara bağlama eğilimi bulunmaktadır. Sağlık konusunu ilgilendirebilecek bir başka sorun da görüşmelerde sıklıkla dile getirilen madde kullanımının yaygın olmasıdır. Görüştüğümüz kişilerin bir kısmı madde kullanımının özellikle eğitimin aksamaması, işsizlik

ve ekonomik zorluklar nedeniyle pandemi sürecinde daha da arttığını ileri sürmektedir. İzmir’de görüştüğümüz bir kişi bu durumu şöyle özetlemektedir:

*“Mesela **uyuşturucu çok**. Ufak evlenen kişilerin sayısı çok. Reşit olmadan. Yani evet. Mahallede işsiz insan çok var.” (İzmir, 40’lı yaşlarda kadın)*

7. Politika Önerileri

Romanlar toplumun en dezavantajlı topluluklarından biri konumundadır. Sosyal ve kültürel alanda ayrımcılık ve dışlanma; ekonomik alanda kayıtdışılık, işsizlik ve yoksulluk; siyasi alanda da temsiliyet sorunu gibi birçok sorun ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu da Romanların sağlık, barınma, eğitim, çalışma ve benzeri temel haklarından yeterince faydalanamadıklarını, bölüşüm, tanınma ve katılım adaletsizliklerini yaşamakta olduklarını göstermektedir. Tüm bu mevcut adaletsizlikler, Romanların kriz anlarında ortaya çıkan sosyal ve ekonomik hasarlardan kendilerini sakınma ve uğranılan hasarları onarma kapasitelerini düşük kılmaktadır. Bu araştırmanın bulgularının da doğruladığı gibi, Covid-19 pandemisinin ekonomik ve sosyal etkileri hâlihazırda kırılabilirliği yüksek olan Romanların yaşamlarında yıkıcı etkiler yaratmış, yaşamakta oldukları eşitlik ve adaletsizlikleri derinleştirmiştir. Şüphesiz, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda genel olarak yaşadıkları adaletsizlikleri giderici önlem ve politikaların uygulanması, Romanların pandemi ve diğer krizler karşısında güçlenmelerini sağlayacaktır. Bunların başında, toplumun genelinde yaygın olarak var olan Romanlara yönelik uygulanan işte, okulda ve yaşamın hemen her alanındaki ayrımcılık ile mücadele gelmektedir. Romanların yaşamakta olduğu adaletsizliklerin ana kaynağı olan ayrımcılığın önlenmesi için devletin/hükümet(ler)in ayrımcılık karşıtı kanunları uygulaması ve yeni politikalar geliştirmesi hem genelde hem de pandemi gibi krizler esnasında yaşanan dezavantajları gidermenin temelini oluşturmaktadır. Diğer yandan, bu araştırmanın da odağı olan Romanların yaşadığı pandemi kaynaklı sorunlardan yola çıkarak, özellikle krizler karşısında kırılabilirliklerinin giderilmesi yönünde atılması gereken somut adımlar bulunmaktadır. Araştırmanın bulgularına dayanarak, Romanların pandeminin uğradığı hasarların iyileştirilmesi ve gelecekteki benzer krizler karşısında dayanıklılığının artırılması için geliştirilmesi ve uygulanması gereken politikalar şöyle sıralanabilir:

1. *Kayıtlı çalışmaya geçiş:* İşsizlik sorunuyla ilintili olarak bahsedilmiş olan yapısal sorunlardan biri, kayıt dışı kesimin varlığıdır. Bu konu, kendi içinde de çocuk emeğinin yüksek oranda kullanımı, çalışma koşullarının sağlıksız ve güvensiz olması, ücretlerin düşük belirlenmesi, kısa dönemli güvencenin uzun dönemli güvenceye tercih edilmesi gibi sorunları barındırdığından itinayla ele alınmalıdır. Kayıt dışı çalışma ile mücadele kapsamında şu an uygulanmakta olan (polisiye olmaktan öteye gidemeyen) yöntemler yerine, gerek hukuksal düzenlemeler gerek makro düzeyde planlamalar ile sorunun kaynağına (işsizlik, eğitim olanaklarındaki engeller, vb. gibi) ilişkin çözümlerin üretilmesi gerekmektedir.
2. *Eğitim ve sağlıkta hak-temelli yaklaşımın gerçek anlamda uygulanması:* Kayıt dışı istihdamda yer alan kişilerin çocuklarının iyi bir eğitim sonunda yüksek bir beşerî sermayeye ulaşmalarının ve yoksulluk zincirini kırmalarının önünde engeller bulunmaktadır. Dolayısıyla, buradaki sarmalı görmek ve bunu düzeltecek mekanizmalar tasarlamak gerekmektedir. Yoksulluk sarmalının kırılması için, formal istihdam koşullarını sağlamanın yanı sıra, kamunun sosyal devlet sorumluluğuyla hareket etmesi ve önceliklerini buna göre belirlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, eğitim ve sağlık hizmetlerinin bir “hak” düzeyinde değerlendirilip bu konudaki temel ihtiyaçların insanları bürokratik cenderelere (ve dolayısıyla tanıdık bulma telaşına) sokmadan, kaliteli hizmet verilerek, adil ve eşitlikçi bir şekilde (bölgesel farklar da dikkate alınarak)

çözülmesi gerekmektedir. Bu konuda ileriye yönelik nitel ve nicel hedeflerin (örneğin doktor başına düşen hasta sayısının, okullaşma oranlarının belirlenmesi gibi) konması söz konusu gerekliliklerin hayata geçirilmesinde yardımcı olacaktır.

3. *Vatandaşlık geliri:* Yardımların ihtiyaç saptaması yapılarak sunulması beraberinde bürokratik aksaklıklar ve sosyal dışlanmanın yeniden beslenmesi gibi ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Bu tür yardımlar yerine “vatandaşlık geliri”ne (basic income) geçilmesi ile yaşanmakta olan bir dizi sorun tanım gereği ortadan kalkacaktır.¹⁸ Parçalı halde olan mevcut yardımların yerini, tüm toplumda yaşayanları, çalışma durumuna bakmaksızın, yoksulluk sınırı üzerinde tutacak düzenli bir meblağ ödenmesi alternatifleriyle değiştirmek projesi üzerine düşünülmesinde yarar bulunmaktadır. Kuşkusuz, bu uygulama, içinde bulunulan bağlamın koşulları ve dinamiklerine göre farklılık gösterebilir. Bununla birlikte, hakkaniyetin sağlanabilmesi için Romanlarda olduğu gibi toplulukların geçmişten gelen eşitsiz koşulları ve konumlarının da hesaba katılması da önemli bir husustur. Romanların da hem genel olarak hem de pandemi ve benzeri kriz anlarında ekonomik durumlarına olumlu katkı yapacak vatandaşlık gelirinin oluşturulması ve uygulamaya konulabilmesi için ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki farklı kurum, kuruluş ve aktörlerin bir araya gelerek yöntem ve içeriğe dair kapsamlı bir çalışma yapması gerekli bir ilk adım olacaktır.
4. *Gider düşürücü önlemler:* Yukarıda açıklanan gelir artırıcı eylem ve politikaların yanı sıra özellikle pandemi ve diğer kriz anlarında Romanların geçimini sağlayabilmeleri için giderlerini düşürmeyi sağlayacak uygulamalar da önemlidir. Pandemi boyunca Romanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanma, veresiye alışveriş gibi yöntemlere başvurduğunu görmüştük. Ancak, kişisel ilişkiler üzerinden yürütülen bu bireysel çabalar anlık, genele yayılmayan ve düzensiz bir biçimde ilerlerken, ihtiyaç karşılama amacını da yerine getirememektedir. İçine düştükleri borçlanma durumundan zaman zaman yerine getirilen ama herhangi bir kritere bağlı olmayan, kurumsallaşmamış, sağlayanın bireysel tercih ve inisiyatifine bağlı yardımseverlik eylemleri yoluyla kurtulmaları mümkün gözükmemektedir. Dahası bu tür ilişkiler kişisel ağlara (network) bağlı olduğu için herkesin erişimine açık değildir; veresiye, borçlanma gibi yöntemleri kullanabilenler de yeni bir tür bağımlılık ilişkisinin içerisine girmektedir. Gelir artırıcı politikaların yanı sıra, temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için bu kalemlerdeki giderlerin düşürülmesi ve bunun kurumsal, belirli kriter ve yöntemlere bağlı ve herkesin erişimine açık biçimde tasarlanması gerekmektedir. Burada pandemi sırasında hayata geçirilen Askıda Fatura uygulaması iyi bir örnek teşkil eder. Bu ve/veya benzeri uygulamaların hayata geçirilmesi durumunda Romanlara özgü koşulları, ihtiyaç ve taleplerin dikkate alınması gerektiği de unutulmamalıdır. Belirli kural ve kriterler çerçevesinde işleyen bu tip uygulamalar sayesinde giderlerin bir kısmının karşılanması, Romanların durumunun iyileşmesine yönelik daha düzenli ve sürekli katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, Romanlara yönelik yardımseverlik ilişkileri de anonim biçimde işleyerek bağımlılık ilişkileri üretmeyecek, rencide edici olmaktan çıkacaktır.
5. *Mahallelerde öğrenci etüt merkezleri:* Eğitim alanında, gençlere/çocuklara yönelik okuma/çalışma odalarının açılması ve bu sayede sosyal ve kültürel etkinliklere ağırlık verilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Pandemi döneminde sıkça karşılaşılan bir sorun olan uzaktan eğitime erişimin önündeki engeller, düşük gelirli kesimlerin yaşadığı mahallelerde, içinde internet

¹⁸ Vatandaşlık geliri üzerine daha detaylı bilgi için: Ortiz, I., Behrendt, C., Acuña-Ulate, A. ve Nguyen, Q.A. (2018). *Universal Basic Income Proposals in Light of ILO Standards: Key Issues and Global Costing*, ESS – Working Paper No. 62, International Labour Office: Cenevre.

bağlantısı olan, tablet ve bilgisayarların bulunduğu etüt alanları kurulması ile aşılabılır. Bu fiziksel imkânların yanı sıra, etüt merkezlerinde sağlanacak rehberlik, ders takviyesi gibi hizmetler sayesinde Roman çocukların eğitim sırasında karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmelerine katkı sağlayarak okula devam edebilmelerinin imkânını artıracaktır.

6. *Yetişkin eğitimi:* Örgün eğitimin yanında yetişkin eğitiminin de sağlanması önemli bir adımdır. Yetişkinlere yönelik eğitim farklı alanlarda ele alınabilir. Örneğin ebeveynlerin çocukları ile iletişimi konusunda eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin yanı sıra (özellikle kadınlar başta olmak üzere) yetişkinlere okuma-yazma, dijital okur-yazarlık, finansal okur-yazarlık gibi temel konularda eğitim verilmesi hem iş hem de sosyal hayatta kapasitelerini artırmaya yönelik önemli katkılar olacaktır. Bunların yanı sıra, yine kadın sağlığı, çocuk sağlığı gibi temel sağlık bilgilerinin verilmesi genelde olduğu kadar kriz anlarında da Romanların daha donanımlı olmalarını sağlayacaktır.
7. *Mahalle topluluk merkezleri:* Öğrenci etüt merkezlerinin yanı sıra—ya da öğrenci etüt merkezlerini içerecek bir biçimde—mahallelerde çok amaçlı topluluk merkezlerinin açılması, Romanlara sosyal, kültürel, psikolojik ve ekonomik olarak katkı sunacaktır. Hukuk, sağlık, eğitim, psikoloji gibi birçok alanda rehberlik, eğitim ve danışmanlık program ve hizmetlerinin verilmesi, meslek eğitim programlarının sunulması, kültürel ve sosyal faaliyetlerin yürütülmesi gibi farklı uygulamaların yer alması, Romanların sosyal ve beşerî kapasitelerini ve çeşitli konularda bilgi birikimlerini artırmalarına katkı sağlayacaktır. Somut proje ve meseleler etrafında sürekli bir etkileşimi sağlayacak bu mekânlar, Romanlar arasında bilgi paylaşımı ve deneyim aktarımına da imkân tanırken aynı zamanda karşılıklılık ve dayanışma ilişkilerini de güçlendirecektir. Bu topluluk merkezlerinin yoksulluğun mekânsal tanımı üzerinden tasarlanması durumunda, ihtiyaç hâlindeki diğer dezavantajlı gruplarla bir araya gelmelerine ve yoksulluk durumunda ortaklaşan farklı grupların birbirini tanımalarına, meseleleri beraber düşünmesine, fikir ve deneyim alışverişinde bulunmalarına ve dayanışma bağları geliştirmelerine zemin sağlayacaktır. Bu da özellikle pandemi ve diğer kriz anlarında artan düzeyde gereksinim duyulan dayanışma pratik ve ilişkilerine temel oluşturacaktır.
8. *Eğitim teşvik mekanizmaları:* Okullarda devamlılığı teşvik eden mekanizmaların (örneğin okullarda kahvaltılık ve/veya öğle yemeği verilmesi) tesisi; kamu okullarının gerçekten ücretsiz olması için gereken önlemlerin alınması sayesinde eğitim için ailelerin harcadıkları kalemin ortadan kaldırılması düşünülmelidir.
9. *Kreş/okul öncesi eğitim:* Kreş/okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması (gerek çocukların pedagojik gelişimi gerek hanede bakımla uğraşmak durumunda kaldığı için çalışamayan kesimin özgürleştirilmesi adına) önemli bir adım olacaktır.
10. *Krizlere yönelik direncin artırılması:* Sürmekte olmakta olan pandeminin yanı sıra iklim değişikliği, deprem gibi birçok başka risk ile karşı karşıya olduğumuz aşikardır. Bunların arasında iklim krizinin halen sürmekte olduğu, ani ve yavaş gelişen etkilerine hâlihazırda maruz kaldığı, pandemi ile birleşerek eşzamanlı krizlerin içerisinden geçmemize neden olduğu unutulmamalıdır. İklim krizi nedeniyle sayısı, şiddeti ve kapsamı giderek artan aşırı sıcaklar/sıcak hava dalgaları, aşırı hava olayları, kontrolsüz yangınlar, sel ve su taşkınları, kuraklık, gıda ve su krizi başta dezavantajlı grupları tehdit etmektedir. Barınma, ısınma, temiz ve sağlıklı suya erişim gibi birçok konuda sorunlar yaşayan Romanlar da diğer uyum kapasitesi sınırlı dezavantajlı gruplar gibi iklim krizinden en çok hasar görecektir. Bu nedenle Romanların iklim

krizinin hem pandemi sırasında hem de gelecekteki yıkıcı etkilerinden korunmalarını sağlamak kritik öneme sahiptir. Bunun dışında Türkiye'nin büyük bir bölümü deprem kuşağındadır; deprem de yine olumsuz barınma şartlarına sahip, altyapının zayıf olduğu yerlerde yaşayan ve afetlerle bağlantılı olarak ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlardan kaçamayan tüm dezavantajlı gruplar gibi Romanları da tehdit etmektedir. Bu nedenle Romanların iklim krizi, deprem gibi riskler ve sürmekte olan felaketler karşısında kırılabilirlik analizlerinin yapılması, toplanan kapsamlı verilere dayanarak İklim Eylem Planları ve Deprem Eylem Planlarının içerisinde Romanlara yönelik eylemlerin konulması gerekmektedir. Burada Romanları ilgilendiren bir başka riskten de bahsetmek mümkündür. İklim değişikliği, deprem gibi krizler karşısında alınan önlemler/atılan uyum adımları dezavantajlı grupların aleyhine işleyebilmektedir. Örnek olarak, kentlerde yeşil altyapı uygulamaları ya da kentsel dönüşüm projeleri başta yoksullar olmak üzere birçok dezavantajlı grubun yerinden edilmesine yol açmıştır. Deprem riskine karşı önlem olarak sunulan kentsel dönüşüm projeleri uygulandığı hâliyle Romanların yerinden edilmeleri ile sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle, iklim uyum eylemleri ve deprem riski ile ilgili projelerde Romanların durumunun göz önüne sağlayacak biçimde katılımın sağlanması, bu çalışmaların yereldeki ve ulusal düzeydeki hazırlık süreçlerinde yer alınması, eylem ve politikaların Romanların dezavantajlı durumunun giderecek biçimde tasarlanması ve uygulanması kritik öneme sahiptir.

11. *STK'lar ve yerel yönetimlerle iş birliği:* Romanlık üzerinden deneyimlenen ayrımcılıkla mücadelede son yıllarda duraklama yaşanmaktadır. Her alanda Roman ya da başka bir kimlik üzerinden sürdürülmekte olan dışlayıcı tavırla merkezi ve yerel yönetimlerin mücadeleye hız vermesi ve bu bağlamda STK'lar ile iş birliği ihdas etmesi gereklidir. Aynı zamanda, yerel yönetimlerin stratejik planlarında ayrı bir başlık altında Romanların yaşam, eğitim, ekonomik ve sağlık koşullarının iyileştirilmesine yönelik hedeflere ve eylemlere hedef vermeleri önemlidir. Bununla birlikte, yerel yönetimlerin afet yönetimi ve sosyal yardım başlıkları altında yer verdikleri hedef ve eylemlerinde—diğer dezavantajlı gruplar için olduğu gibi—Romanların koşul ve ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Bunların sağlanabilmesinde STK'ların rol alması, Roman haklarının savunuculuğunu yapan STK'ların diğerleriyle ortaklaşa hareket etmesi sürece katkı sağlayacaktır. Böylelikle, STK-yerel yönetimler arasında yerelde örgütlenen iş birlikleri ve dayanışmalar bölgesel ve ulusal düzeyde oluşturulması gereken politikalar için tabandan yukarı doğru giden itici bir güç olacaktır.

12. *Yerelde katılımçılık mekanizmaları:* Genel olarak siyasi karar alma mekanizmalarına katılımın sağlanması dezavantajlı grupların kırılabilirliklerinin giderilmesinde önemli bir yer tutar. Saha araştırmasında elde edilen bulgulardan bir tanesi Romanların farklı ölçeklerdeki mevcut siyasi süreç ve yapıların içerisinde temsiliyetlerinin yetersiz ve kısıtlı olduğunu düşünüyor olmalarıdır. Saha çalışması sırasında birçok mahallede “kimsenin kendilerini dinlemediğine”, “ancak seçim zamanları birilerinin mahalleye uğramakta olduğuna” dair şikayetlere sık sık rastlanmıştır. Romanların katılımçılık prensibi temel alınarak siyasi karar alma süreçlerine dahil edilmesi, genel itibarıyla yaşam koşullarının iyileştirilmesi, karşı karşıya oldukları sosyal ve ekonomik adaletsizliklerin giderilmesi için olduğu kadar pandemi ve benzeri kriz anlarında daha az etkilenmeleri için de kritik öneme sahiptir. Böylelikle hem genel olarak hem de kriz anlarında sürmekte olan ve yeni ortaya çıkan talep, ihtiyaç ve şartlarını doğrudan ve sürekli olarak ifade edebileceklerdir. Romanların, sorunların çözümüne yönelik eylem ve politikaların oluşumuna ortak olmaları çözümleri daha etkin kılacak; beraber oluşturulan politika ve uygulamaların Romanlar tarafından daha çok sahiplenilmesine yol açacaktır. Roman derneklerinin yerel yönetimler ve merkezi hükümet ile farklı projeler kapsamında girdikleri iş birlikleri bulursa da,

bu iş birliklerinin sayısının artırılması, kapsamının genişletilmesi ve sürekliliğinin sağlanması siyasi adaletin sağlanması bakımından kuşkusuz gereklidir. Ancak, bunun da ötesinde mevcut krizin etkilerinin giderilmesi ve yeni krizlere karşı önlemlerin alınabilmesi için katılım prensibinin tabana yayılması ve kalıcı hâle getirilmesi kritik öneme sahiptir. Bu da yerel düzeyde kullanılacak mekanizmalarla mümkün olabilir. Yerel ölçekteki bu mekanizmalardan bir tanesi olarak Kent Konseyleri düşünülebilir. Belediyeler ile eşgüdümlü olarak çalışan Kent Konseylerinin bünyesinde oluşturulacak Romanların doğrudan katılımının sağlandığı Roman Çalışma Grupları, yerel yönetimlerle ilişki ve iş birliklerinin kurumsal bir işleyiş içerisinde kalıcı olmasına katkı sağlayacaktır. Mahalle Meclisleri uygulamasının Romanların yoğunluklu olarak yaşamakta olduğu yerlerde hayata geçirilmesi, benzer bir şekilde, yerelde siyasete katılma sürecinin önemli bir unsuru olacaktır.

Bitirirken, tüm bu politika ve eylemlerin şeffaflık, katılımcılık gibi ilkelerin yanı sıra *kesişimsellik* kavramı üzerine inşa edilmesinin önemine bu raporda ele aldığımızı bulgulara dayanarak vurgu yapmak isteriz. Kesişimsellik iki boyutta ele alınabilir. Birincisi, saha araştırmasında görüldüğü ve raporda da altı çizildiği üzere, Romanlar monolitik bir yapıya sahip değildir. Romanlar arasında kadınlar, çocuklar, engelliler vd. gibi kırılğanlıkları daha yüksek olan farklı gruplar bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, mevcut durumda Romanların ayrımcılığa ve eşitsizliğe uğramalarının ana kaynağı olan etnik kimlik, genel olarak toplumun içerisindeki ayrımcılık, adaletsizlik ve eşitsizliklere kaynaklık eden toplumsal cinsiyet, engellilik durumu, sınıf, cinsiyet yönelimi gibi kategorilerle kesişmektedir. Bu kesişimselliğin sonucunda özellikle pandemi gibi kriz anlarında birden fazla dezavantajlı kategoriye ait olanlar daha fazla olumsuzluk yaşamaktadır. Diğer bir deyişle, içi içe geçmiş meseleler olan Roman etnik kimliği ve yoksulluğun üzerine toplumsal cinsiyet eşitsizliği eklendiğinde, saha araştırmasında da görüldüğü üzere Roman kadınlar pandemiden daha olumsuz etkilenmektedir. İkinci olarak, Romanların adaletsizlik ve eşitsizlik yaşadığı meseleler arasında da kesişimsellikten bahsetmek mümkündür. Barınma, sağlık, eğitim, yoksulluk gibi farklı alanlardaki mesele ve sorunlar birbiriyle ilintili olup, birbirlerini beslemekte ve yeniden üretilmelerine neden olmaktadır. Örnek olarak, Romanların yaşamakta olduğu barınma ve sağlık sorunu ya da—yukarıda daha detaylı biçimde ele alınan—yoksulluk ve eğitim mesele ve sorunlarının arasındaki ilişkide olduğu gibi. Pandemi gibi etkilerini hayatın birçok alanında doğrudan hissettiren krizlerde meseleler ve sorunlar arasındaki kesişimsellik daha da görünür hâle gelmektedir. Bu nedenle Romanlara yönelik politika, eylem ve projelerin hem oluşturulma hem de uygulama süreçlerini farklı kesişimsellikleri dikkate alarak yürütmek daha etkili ve hakkaniyetli sonuçlar üretecektir. Kesişimsellik fikrine dayalı bütüncül bir yaklaşıma dair altı çizilmesi gereken bir diğer unsur ise Romanlara yönelik politika ve eylemlerin farklı ölçeklerdeki (ulusal, bölgesel, yerel) Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi hükümet birimleri, yerel yönetimler, farklı konu ve alanlarda çalışmalar yürüten STK'lar, kanaat önderleri gibi değişik aktörlerin bir arada, eş zamanlı ve hareket etmelerinin gereğidir.

EK-1

Adriatik Hasantari	ERGO Network
Ana Oprisan	Avrupa Konseyi
Anıl Akçay	Çalışma Genel Müdürlüğü
Bediz Yılmaz	Bağımsız araştırmacı
Burçay Erus	Boğaziçi Üniversitesi
Cemre Artan Koç	Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı
Demet Özkan Baltat	Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı
Didem Evcı Kiraz	Adnan Menderes Üniversitesi
Elif Ekmekçi	TOBB ETÜ Tıp Fakültesi
Eser Canalioglu	AB Türkiye Delegasyonu
Ezgi Akbaş	BM Kadın Ajansı Ankara Ofisi
Gabriela Hrabanova	ERGO Network
Güneş Deren Erbaş	BM Kadın Ajansı Ankara Ofisi
Hamza Bütün	Çalışma Genel Müdürlüğü
Hande Barlın	Gebze Teknik Üniversitesi
Hande Sart	Boğaziçi Üniversitesi
İtir Akdoğan	TESEV
Kumru Döne	Sağlık Bakanlığı
Lida Kita	European Training Foundation
Melahat Güray	AB Türkiye Delegasyonu
İsmet Koç	Hacettepe Üniversitesi
Defne Acar	Avrupa Konseyi Ankara
Ertan Aksoy	SODEV Genel Başkanı
Fatma Zehra	Milli Eğitim Bakanlığı
Güenal Kurşun	İnsan Hakları Derneği
Mehmet Caner Demir	AB Türkiye Delegasyonu
Özge Berber Ağtaş	Uluslararası Çalışma Örgütü
Sema Kılıçer	AB Türkiye Delegasyonu
Songül Koçer	Milli Eğitim Bakanlığı
Tuba Burcu Şenel	Uluslararası Çalışma Örgütü
Ulaş Bayraktar	Kültürhane
Yıldız Tar	Kaos GL